

Latvijas valdību maiņa 1926.–1927. gada mijā un ārvalstu ietekme. Demokrātijas paš aizsardzība

Changes of the Latvian Governments in 1926–1927 and External Influences. Self-defence of Democracy

Zenons Butkus, *Dr. habil. hist.*

Viļņas Universitātes Vēstures fakultātes profesors

Universitātes iela 7, Viļņa, LT-01122

E-pasts: zenonas.butkus@if.vu.lt

Rakstā, balstoties uz Krievijas un Baltijas valstu avotiem, analizēti Padomju Savienības mēģinājumi 1926.–1927. gada mijā inspirēt labējās Latvijas valdības pārveidi par tai izdevīgāku sociāldemokrātisko spēku vadītu Ministru kabinetu. Inspirēšanu sankcionēja Politbirojs, to iecerēja un pārraudzīja pats Josifs Staļins un īstenoja padomju diplomāti, izmantojot ciešas saites ar kreisajiem latviešu sociāldemokrātiem. Sešas nedēļas ilga obstrukcija Latvijas Saeimā noveda pie labējās valdības sabrukuma un kreiso valdības veidošanās – tā parafēja neuzbrukšanas paktu ar PSRS un parakstīja ar to tirdzniecības līgumu. Tas deva labumu Latvijas ekonomikai, taču vienlaikus draudēja vājināt tās Rietumu politisko orientāciju. Tomēr Latvijas demokrātiskās institūcijas drīz vien neitralizēja padomju ietekmi un saglabāja valsts neatkarību.

Atslēgvārdi: Latvija, Padomju Savienība, diplomātija, Latvijas valdība, Latvijas parlaments (*Saeima*), neuzbrukšanas pakts, tirdzniecības līgums, Politbirojs, ārējā ietekme.

The article analyses Soviet attempts undertaken at the juncture of 1926–1927, aimed at inciting the transformation of the right-wing Latvian government into a more socially-led Cabinet of Ministers as an advantageous option to serve the Soviet interests. The incitement came from Soviet politicians and diplomats, who took advantage of their close ties with left-wing Latvian Social Democrats. The six-week obstruction in the Latvian *Saeima* led to the collapse of the right-wing government and formation of the leftist government, which initialled a non-aggression pact with the USSR and signed a trade agreement with the Soviets. The said agreement was beneficial for the Latvian economy, but at the same time threatened to weaken Western political orientation. However, the Latvian democratic institutions practically neutralized the Soviet influence and retained the country's independence.

Keywords: Latvia, the Soviet Union, diplomacy, Latvian government, *Saeima*, non-aggression pact, trade agreement, Politburo, external impact.

Ievads

Līdz šim nav pievērsta pietiekama uzmanība unikālām Baltijas valstu vēstures sakritībām. 1926. gada 17. decembrī Lietuvā notika valsts apvērsums, un arī Latvijā tika īstenota valdības maiņa – izveidota kreisās koalīcijas valdība, kuru vadīja sociāldemokrāti. Tātad vienā dienā Lietuvā pie varas nāca labējie, bet Latvijā kreisie spēki, atšķirās arī varas pārņemšanas veids – Lietuvā tika izdarīts apvērsums, bet Latvijā notika demokrātisks process: parlaments izveidoja un apstiprināja jaunu valdību, kura valsts starptautisko orientāciju tomēr izmainīja vairāk nekā apvērsuma dāļinīki Lietuvā. Var rasties jautājums – vai tā ir tikai hronoloģiska sakritība vai arī kas vairāk, un vai šīs izmaiņas vispār bija atkarīgas tikai no iekšpolitiskiem procesiem, vai arī tās ietekmēja ārēji faktori. Varbūt vajadzētu pievērst uzmanību demokrātisko un autoritāro vai totalitāro politisko sistēmu funkcionēšanas īpatnībām? Visbeidzot, kādā veidā tās vajadzētu pētīt?

Vispirms jāpievēršas politologu un sociologu pētījumiem, kuros ar salīdzinošās analīzes metodi ir analizēta starptautiskā demokrātiskā procesa stabilitāte. Vācu politologs Dirks Bergs-Šlosers (*Dirk Berg-Schlosser*) kopā ar citiem zinātniekiem nosaucis pat 73 iezīmes, kuras ietekmēja šo stabilitāti. Starp šīm iezīmēm norādīti arī deviņi ārējie faktori, kuri saistīti ar politiskām, ekonomiskām, kulturālām, kā arī ideoloģiskām ietekmēm,¹ taču tieša starptautiskā attiecību ietekme netika pētīta. Vēsturiskos pētījumos politiskās izmaiņas vēl joprojām ir ierasts aplūkot divos veidos: analizējot iekšpolitiku vai ārpolitiku, ārpolitikā ir iekļauti arī starptautiskā attiecību aspekti. Domājams, ka vēsturiskais process kļuva skaidrāks, ja abus politikas virzienus (iekšpolitikas un ārpolitikas) varētu analizēt vienkopus un pievērstu uzmanību ārējai ietekmei uz

iekšpolitikas norisēm, jo politiskais process bija nedalāms.

Te uzreiz ir jāizvirza paradoksāla hipotēze, ka ārējā ietekme vai kaut šīs ietekmes inspirēšana minētajā demokrātiskās valdības maiņā Latvijā nebija mazāka kā visos apvērsumos Baltijas valstīs kopā (Lietuvā 1926. gadā, Igaunijā un Latvijā 1934. gadā). Lai par to liecina vēsturiskie dokumenti. Varbūt viena no pārliecinošākajām šādām liecībām ir PSRS faktiskās augstākās varas – Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (CK) Politbiroja – 1926. gada 16. decembra sēdes protokols, kurā bija runa par Latvijas valdības maiņas vai pat izmaiņšanas iespējām un no šī fakta atkarīgo PSRS politikas koriģēšanu. Lūk, šī protokola saturs:

“Ir vēlams apsūtīt Latvijai piešķirt pasūtījumu par 6 miljoniem rubļu.² Ar noteikumu, ja tiks izveidota kreisās koalīcijas valdība, kurai ir jānodrošina garantijas, ka tā pārtrauks pret Padomju Savienību vērsto politiku, un ar kuru tiks noslēgts politisks līgums ar mūsu izvirzītajiem noteikumiem. Sarunu laikā ir jāpanāk PSRS valdībai konkrētas garantijas un jāparedz iespēja pārtraukt visas vienošanās, ja Latvijas valdība neievēros savus solījumus.”³

Šo dokumentu nav pētījuši ne Latvijas, ne Krievijas vēsturnieki. Cik man zināms, to minējis tikai Aleksandrs Rupasovs (*Aleksandr Rupasov*) saistībā ar PSRS un Baltijas valstu neuzbrukšanas līgumu slēgšanu;⁴ taču tas ir epizodisks, no konteksta izrietošs pieminējums vienā teikumā, nepievēršot uzmanību tam, ka tas var ko vēstīt par totalitārās valsts mēģinājumu ietekmēt demokrātiskās valsts politisko procesu. 2018. gadā publicētā rakstā šo dokumentu pieminējis Igaunijas vēsturnieks Magnuss Ilmjervs (*Magnus Ilmjärv*), bet viņš tikai norāda, ka tas ticis pieņemts 17. decembrī.⁵ To, ka Politbiroja locekļi nerunāja tukšas aplamības

un ka tas nebija blefs, rāda šī lēmuma vēsturiskais konteksts. Galu galā jau vienu dienu pēc šī lēmuma pieņemšanas, kā tajā bija paredzēts, Latvijas parlaments apstiprināja jaunu valdību sociāldemokrātu vadībā, kura 1927. gada 9. martā parafēja neuzbrukšanas paktu ar PSRS un 2. jūnijā parakstīja ar to tirdzniecības līgumu. Tādā veidā Politbiroja lēmums, kaut arī ne uzreiz, liekas, tika izpildīts, dažs varbūt varētu teikt – ko Maskava nolēma, to Rīga izdarīja.

Cik šie notikumi bija inspirēti, mēģināts noskaidrot šajā rakstā, izpētot vienu notikumu un cenšoties izanalizēt padomju totalitārās valsts ietekmi uz demokrātiskās Latvijas pārvaldes sistēmu un šīs sistēmas iespējām aizsargāties no ārējās ietekmes. Analizējot šos procesus, izmantoti avoti, kas atspoguļo kā ārpolitiku, tā iekšpolitiku, pirmām kārtām Krievijas un Baltijas valstu arhīvu materiāli, kā arī Latvijas Saeimas stenogrammas, Ministru kabineta, Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) Centrālās komitejas sēžu protokoli un citi dokumenti, kuri parāda šīs valsts valdību veidošanas un darbības vēsturiskos apstākļus. Attiecībā uz historiogrāfiju jāatzīmē, ka ārvalstu ietekmei uz šeit apskatāmo valdības maiņu uzmanību pievērsis tikai ievērojamais Latvijas vēsturnieks Inesis Feldmanis, taču viņš norāda, ka šo ietekmi gan pierādīt, gan apstrīdēt ir grūti.⁶ Šī raksta autors, pamatodamies uz konkrētu dokumentu analīzi, tomēr uzņēmis aplūkot šo tēmu.

Aktīvas ārējās ietekmes priekšnoteikumi

Vērtējot šo procesu priekšnoteikumus, jāatceras PSRS ārpolitikas divkosīgais raksturs. Uzturēdama ar ārvalstīm pierastas diplomātiskas attiecības, Padomju Savienība aktīvi iejaucās to iekšējās lietās. Šī iejaukšanās bija koordinēta un centralizēta, bet tās veiksmīgu iedarbību stipri

ietekmēja apstākļi, ka jau aptuveni no 20. gadsimta 20. gadu vidus tās valdības olimpā nostiprinājās viena persona – Josifs Staļins (*Iosif Stalin*), kura autokrātiskā valdīšana bija manāma arī, risinot attiecības ar ārvalstīm. To atzīst arī mūsdienu Krievijas vēsturnieki,⁷ šī tendence atspoguļojas vēstures avotos. Ar Maskavai svarīgām politiskām akcijām saistītu diplomātisko dokumentu kopijas tika nosūtītas personīgi J. Staļinam. Piemēram, viņam tika iesniegtas kopijas no Ārlietu tautas komisariāta (ĀLTK) vadības instrukcijām sūtņiem Baltijas valstīs, viņš saņēma arī sūtņu atskaišu un citu dokumentu kopijas. Protams, J. Staļinam nosūtīja tikai dažu dokumentu kopijas. Laiku pa laikam to sūtīšana tika pārtraukta un atkal atjaunojās. Spriežot pēc tā, kādus dokumentus viņš ir vēlējies saņemt vai nesaņemt, netieši varam secināt par vienu vai citu PSRS ārpolitikas virzienu nozīmi pašam padomju diktatoram. Tā vai citādi viņa kā līdera vadība ārvalstu politikas jomā ir skaidri saskatāma diplomātiskajos avotos. Piemēram, Ļevam Trockim (*Lev Trockij*) sūtāmo dokumentu ir visai maz.

Var teikt, ka vislabvēlīgākie priekšnosacījumi Padomju Savienības ietekmei radās Baltijas valstīs, jo tās atradās blakus un tām arī nebija lielu materiālo resursu, kas bija visai svarīgi. Savukārt, izmantojot to, ka Padomju Savienībai bija milzīgi materiālie resursi, tā Baltijas valstīs uzturēja lielas sūtniecības, kā arī tirdzniecības pārstāvniecības. Diezgan liels skaits speciālistu, kuri interesējās par šo valstu iekšējām lietām, strādāja arī ĀLTK. Šādu speciālistu, diplomātu varēja būt ne mazāk, cik to darbinieku, kuri strādāja Lietuvas, Latvijas vai Igaunijas Ārlietu ministrijā. Katrai no Baltijas valstīm Padomju Savienība bija sagatavojusi un piemēroja specifisku, konkrētu ietekmēšanas pasākumu arsenālu. Lietuvu visveiksmīgāk izdevās ietekmēt, izmantojot tās konfliktu ar Poliju, bet Latviju un Igauniju – ar ekonomisku spiedienu vai ar

ietekmēšanas līdzekļiem. Kopumā Padomju Savienība bija ieinteresēta apgūt Baltijas reģionu kā ērtu izeju uz jūru ar labi iekārtotām ostām. Ieinteresētība, protams, bija abpusēja. Kamēr Lietuva palika agrāra valsts, Latvija un Igaunija jau 19. gadsimtā bija kļuvušas par svarīgu rūpniecības reģionu ar dziļu integrāciju Krievijas ekonomikā. Latvija un Igaunija, pēc Pirmā pasaules kara pasludinājušas neatkarību un nodibinājušas valstiskumu, centās atjaunot un attīstīt savu ekonomiku, tāpēc, pats par sevi saprotams, centās stiprināt saimnieciskos sakarus ar Krieviju un eksportēt savus ražojumus uz tās milzīgo tirgu, tādēļ ar lielo Austrumu kaimiņu vajadzēja noslēgt tirdzniecības līgumus. Īpaši tas bija nepieciešams Latvijai, kuras tirdzniecības bilance ar ārvalstīm bija negatīva. Gandrīz divreiz vairāk preču no PSRS tā importēja, nekā eksportēja. Tā kā PSRS bija tirdzniecības monopols ar ārvalstīm, eksportēt uz PSRS varēja tikai ar šīs valsts atļauju, tā saucamo pasūtījumu. Citētajā dokumentā ar 6 miljonu pasūtījumu bija paredzēts iekārtināt Latvijas politikus, lai tie piedāvātu politiskas piekāpšanās.

Ar saviem pasūtījumiem Padomju Savienība manipulēja arī pašā Latvijā. Tā bija līdz detaļām izdibinājusi politiku sakarus ar finanšu un rūpniecības aprindām, jau iepriekš izpētot, kuriem politiķiem kuros uzņēmumos ir akcijas, un pasūtījumi bija nododami tiem uzņēmumiem, ar kuru palīdzību bija paredzēts iespaidot vajadzīgos politikus, partijas, pat parlamenta frakcijas. Tika mēģināts izmantot pat visai saprotamo un dabīgo baltiešu ieinteresētību par Krievijas tirgu, to īpaši uzsverot. Iespaidojot presi Latvijā, kā arī Igaunijā, bija jāpropagandē ideja, ka to ekonomikai ir īpaši izdevīgi tuvināties PSRS; tika skaidrots, ka šo valstu preces nevarēs līdzvērtīgi konkurēt Rietumu tirgū – vieglāk tās būs pārdot Krievijai, kur baltieši par lētāku cenu varētu iegādāties arī izejvielas. Tāds uzskats kļuva visai populārs.

Nozīmīgs bija ienesīgais padomju tranzīts caur Baltijas valstīm. Draudot to pārtraukt vai tā daļu nodot kaimiņvalstīm, PSRS saņēma politiskas piekāpšanās.

Kādas piekāpšanās PSRS bija vissvarīgākās 20. gadu vidū, kādu politisko līgumu citētajā dokumentā tā vēlējas? Ar Baltijas valstīm, kā arī ar Somiju un Poliju PSRS tiecās parakstīt neuzbrukšanas un neitralitātes līgumus. Tika atklāti paziņots, ka šie līgumi kalpos mieram un stabilitātei Baltijas reģionā. Taču Vācijas vēsturnieka Rolfa Āmana (*Rolf Ahmann*) izsmelošais pētījums⁸ rāda, ka neuzbrukšanas līgumi PSRS bija piemērots līdzeklis, lai paplašinātu savu politisko ietekmi. Tādam uzskatam būtībā piekrit arī minētais Krievijas vēsturnieks A. Rupasovs,⁹ un to var pamatot un papildināt ar pirmavotiem. Man ir izdevies atrast ĀLTK vadības sagatavotu speciālu izziņu par sarunām, kuras saistītas ar neuzbrukšanas līgumiem un to parakstīšanu.¹⁰ Izziņa tika iesniegta Politbirojam 1927. gada 23. janvārī.

Kā šis, tā arī citi avoti un vēstures pētījumi liecina, ka tikko nodibinājusies padomju Krievija, gribēdama parādīt savu spēku un lielvalsts statusu, ne tikai ignorēja Versaļas sistēmu un Tautu Savienību, bet centās koncentrēt ap sevi mazākas kaimiņvalstis, it kā radīt savu "Tautu Savienību".

Tiešas vajadzības noslēgt neuzbrukšanas līgumus Baltijas valstīm nebija, jo padomju Krievijas un Baltijas valstu attiecības regulēja 1920. gadā parakstītie miera līgumi un jaunam konfliktam nebija pamata. Neuzbrukšanas līgumu ideja tika lietota praktiskām PSRS politikas vajadzībām. Šo līgumu pirmsākumus vajadzētu meklēt 1923. gadā, kad, gaidot revolūciju Vācijā, PSRS mēģināja Polijai un Baltijas valstīm uzspiest neitralitātes paktus, uz kuriem pamatojoties būtu izveidota "brīva satiksme" starp PSRS un Vāciju.¹¹ Bet, kad revolūcija noslāpa, sarunas par šiem paktiem apsika.

Taču no "Baltijas neitralizācijas" idejas PSRS neatteicās. Tā centās panākt, lai Baltijas valstis ne savstarpēji, ne kopā ar Poliju un Somiju nevarētu izveidot militāri politisku savienību. Minētajā izziņā tika pasvītrots, ka ar neuzbrukšanas un neitralitātes līgumiem PSRS gribēja "uz visiem laikiem pārtraukt Baltijas valstu savienības dibināšanu" un "izraut tās no Polijas ietekmes".¹² Kā "kompensāciju" šai ietekmei PSRS tiecās uzspiest tām savu aizgādību, mazināt to orientāciju uz Rietumiem, un īpaši saistības pret Tautu Savienību. Pamatojoties uz šīs organizācijas statūtu 16. pantu, tās dalībvalstīm vajadzēja piedalīties sankciju piemērošanā pret agresoru. PSRS baidījās, ka gadījumā, ja tai izceltos karš ar Poliju, Angliju vai Franciju, Baltijas valstis saskaņā ar savām saistībām pret Tautu Savienību varētu pievienoties varbūtējai šo valstu koalīcijai. Ar neuzbrukšanas līgumu noslēgšanu PSRS cerēja paralizēt šīs saistības un pat kontrolēt Baltijas valstu ārpolitiku. Nav nejaušība, ka citētajā 16. decembra Politbiroja lēmumā bija teikts: ja Latvija neizbeigs naidīgu politiku pret PSRS, tā var lauzt visas ar Latviju parakstītas vienošanās.

PSRS priekšlikumi Baltijas valstīm parakstīt neuzbrukšanas līgumus tika atjaunoti 1926. gada februārī un kļuva īpaši aktuāli tā paša gada 12.–15. maijā pēc valsts apvērsuma Polijā. Kremļa saimnieki bažījās, ka federālo uzskatu pārstāvis Juzefs Pilsudskis (*Józef Piłsudski*, 1867–1935), kas bija nostiprinājis savu varu, atkal aktualizēs Baltijas Savienības dibināšanas jautājumu. Tika paziņots, ka Polijas diplomāti nāca ar priekšlikumu Baltijas valstīm vienoties par konkrētu militāro palīdzību PSRS uzbrukuma gadījumā. Šo lietu PSRS ļoti pārspīlēja un vainoja savus Rietumu kaimiņus, ka tie veido pret PSRS vērstas koalīcijas. 1926. gada septembrī Lietuva pirmā no Baltijas valstīm noslēdza ar PSRS neuzbrukšanas līgumu.¹³

Drīz pēc tam intensificējās PSRS sarunas ar Latviju par līdzīga veida līgumu, taču labējo spēku valdība rikojās apdomīgi un negribēja ar PSRS parakstīt līgumu ar tās diktētiem noteikumiem. Tādos apstākļos PSRS vadībai varēja rasties nodoms atbalstīt potenciāli piekāpīgākos Latvijas kreisos spēkus, ja tie nāktu pie varas labējās valdības vietā un paši izveidotu Ministru kabinetu. Tā 1926. gada 16. decembra Politbiroja lēmums atbilst toreizējiem vēsturiskiem apstākļiem. Tālāk apskatīsim, kā tas integrējas daudzslāņainajās Baltijas valstu un PSRS attiecībās.

PSRS politiskās variācijas un tās sakari ar Latvijas kreisajiem sociāldemokrātiem

Kaut arī nav atrasta 1926. gada 16. decembra Politbiroja sēdes stenogramma,¹⁴ taču tajā dienā citēto lēmumu var pamatot ar citiem dokumentiem, kuri ar to cieši saistīti. Droši vien visinformatīvākais ir 13. decembra ĀLTK vadības skaidrojums Politbirojam par komisariāta un Latvijas sociāldemokrātu vienošanās būtību. Uz šī raksta pamata varēja rasties jau daudzkārt minētais lēmums. ĀLTK Politbiroja locekļiem detalizēti izskaidroja visa nodoma motīvus un konkrētos apstākļus. Sākumā tekstā atzīmēts, ka 7. decembrī atkāpās Latvijas valdība, kurā dominēja "kulaku partija" – Zemnieku savienība.¹⁵ No trijiem iespējamiem jaunas valdības variantiem PSRS vadībai visizdevīgākais būtu tas, kuru istenojot valdībā ieietu un to vadītu sociāldemokrāti, kuriem Latvijas parlamentā ir trešdaļa vietu. Šī vēlēšanās rakstā motivēta šādi:

"Latvijas sociāldemokrātu nostāja ir tuvināties ar mums, un tie rūpējas par savas valsts industrializāciju, kas ir pretēja "Zemnieku savienības" veicamajai valsts agrarizēšanai.

Latvijas sociāldemokrāti, īpaši kreisie, pēdējos gados uzturēja diezgan tuvus kontaktus ar mūsu sūtniecību Rīgā un ļoti bieži sniedza tai vērtīgu informāciju par Latvijas valdības politiku. Kreisā koalīcija cer sakompromitēt “Zemnieku savienību”, cer dienas gaismā parādīt tās vadītājus, apsūdzēt tos par valsts kases izlaupišanu viņu valdīšanas laikā, pārtraukt kreditēšanu lielam vairumam to saimniecisko organizāciju, uz kurām ir balstīta “Zemnieku savienības” valdīšanas bāze. Kad tas viss tiks realizēts, paredzēts izsludināt jaunas vēlēšanas, kurās labējie piedzīvotu absolūtu krahu.”¹⁶

Tālāk 13. decembra rakstā tika ziņots, ka divas oficiālas Latvijas sociāldemokrātu amatpersonas griezušās pie PSRS sūtņa Rīgā Semjona Aralova (*Semjon Aralov*, 1880–1969; ievērojams boļševiku darbinieks pilsoņu kara frontēs, no 1921. gada sūtnis Lietuvā, vēlāk Turcijā, no 1925. gada ĀLTK kolēģijas biedrs) ar oficiālu jautājumu, vai PSRS valdība ir gatava ar Latviju slēgt tirdzniecības līgumu, ar kuru uzņemtos stingras saistības sniegt sociāldemokrātiem pasūtījumus uz dažiem gadiem, ja viņi nāktu pie varas.¹⁷ Piekrītot šādam darījumam, ĀLTK Politbirojam rekomendēja:

“Būtu nepieciešams attiecīgi caur Aralovu konfidenciali un mutiski stingri apsolīt, ka PSRS sniegs 6 miljonus rubļu vērtus pasūtījumus katru gadu trīs gadu laika posmā ar noteikumu, ka jaunā Latvijas valdība parakstīs ar mums politisko līgumu (paktu) un apņemsies izbeigt orientāciju uz Poliju. Noslēdzot šo prelimināro vienošanos ar latviešu sociāldemokrātiem, mēs sagrausim Polijas un Baltijas bloku tā visjūtīgākajā vietā, stimulēsim Latvijas industrializāciju, un tādā veidā mēs varētu tajā stimulēt strādnieku kustību. [...] Ar mūsu palīdzību nāksusi pie varas, kreisā sociāldemokrātu koalīcija faktiski kļūtu no mums atkarīga, bet mēs jebkurā laikā varētu izbeigt pasūtījumus

Latvijai, ja tik tās jaunā valdība ļojāli nepildītu solījumus uz visiem laikiem izbeigt mums naidīgu Latvijas politiku. ĀLTK lūdz Politbiroju steidzamā kārtā pieņemt lēmumu par šo jautājumu, jo vajag dot galīgo atbildi Latvijas sociāldemokrātu partijai.”¹⁸

Šis paskaidrojums droši vien pārlicienāja Politbiroja locekļus, jo tie pieņēma ĀLTK priekšlikumu. Ar dažiem no viņiem, pirmām kārtām ar J. Staļinu, ĀLTK vadība, iespējams, šo lietu bija saskaņojusi jau pirms tam, jo viņš saņēma diplomātisko korespondenci, kā arī materiālus no sarakstes ar PSRS sūtniecību Rīgā, bet ar sūtni Latvijā S. Aralovu tam bija diezgan daudz kopīgu darīšanu.

13. decembra raksta argumentāciju var pamatot un papildināt ar tās pašas dienas ĀLTK kolēģijas sēdes protokolu. Tieši tad kolēģija nolēma lūgt Politbiroju apstiprināt sagatavoto vienošanos ar Latvijas sociāldemokrātiem un dot rīkojumu S. Aralovam paziņot viņu līderiem par lielu iespēju saņemt Maskavas pasūtījumus jaunas valdības izveidošanas gadījumā.¹⁹ Ir atrasti arī vairāki dokumenti, kas liecina par šo PSRS nodomu, un tās nolūki ir diezgan skaidri. Tikai nemitīgās PSRS sūdzības tālaika Latvijas valdībai par naidīgu politiku pret PSRS nebija objektīvas. Latvijas valdība īstenoja diezgan sabalansētu politiku un centās uzturēt labas attiecības ar visiem kaimiņiem. Padomju Savienībai ar to, protams, nepietika. Tā gribēja, lai Latvija, tāpat kā būtībā Lietuva, pakļautos tās diktātam, tāpēc centās uz savu pusi pavērst opozicionāros spēkus, pirmām kārtām – sociāldemokrātus.

Slepeni sociāldemokrātu kontakti ar PSRS ierēdņiem nav viegli konstatējami, tomēr ir labi zināms, ka visintensīvākos kontaktus uzturēja kreisie Latvijas sociāldemokrāti Klāvs Lorencs (1885–1971), Fricis Menders (1885–1971) un Ansis Buševics (1878–1942). A. Buševicu Padomju Savienība atzina par šī trijnieka līderi. Viņa

acīmredzami kreisie uzskati un labvēlīga politiskā orientācija pret PSRS jau ir atzīta historiogrāfijā. Par to rakstījis Latvijas vēsturnieks Aivars Stranga liela apjoma darbā par LSDSP vēsturi un tās reakciju uz 1934. gada apvērsumu.²⁰ Pazīstamajā grāmatā “Latvijas vēsture. 20 gadsimts” šī trijnieka biedri ironiski dēvēti par “maskaviešiem” – saistībā ar viņu labvēlīgajiem uzskatiem par PSRS.²¹ Nekādi dokumenti, kuri pierādītu viņu slepenos sakarus ar PSRS ierēdņiem, līdz šim nav publicēti. Tomēr šādi dokumenti eksistē.

Pirms apskatām šos dokumentus, jāuzsver, ka visas trīs minētās personas bija diezgan pazīstami Latvijas politiķi, viņi ilgu laiku piedalījās sociāldemokrātiskajā kustībā, viņiem bija plaši starptautiski sakari. Visi trīs bija 1905. gada revolūcijas dalībnieki. Par to F. Menders bija apcietināts un izsūtīts uz Jeņisejas guberņu. 1909. gadā izsūtīts uz Krieviju trimdā tika arī A. Buševics, bet gadu pirms tam bija spiests emigrēt K. Lorencs. Viņi visi nodibināja sakarus ar krievu revolucionāriem, jo vairāk tāpēc, ka LSDSP 1906. gadā pievienojās Viskrievijas sociāldemokrātu partijai un nosauca sevi par Latvijas Sociāldemokrātiju. Starp Krievijas revolucionāriem, kuri bija tuvos sakaros ar minēto trijnieku vēl no carisma laikiem, bija arī nākamie Padomju Savienības diplomātijas līderi Ādolfs Jofe (*Adolf Ioffe*, 1883–1927), Maksims Ļitvinovs (*Maksim Litvinov*, 1876–1951) un Georgijs Čičerins (*Georgij Chicherin*, 1872–1936). Šos sakarus izmantoja F. Menders un A. Buševics. Pirmais no viņiem ar savas valsts delegāciju Maskavā 1920. gada janvārī parakstīja ar padomju Krieviju slepenu pamiera līgumu. Savukārt A. Buševics bija Latvijas delegācijas sastāvā, kura 1920. gada 11. augustā parakstīja miera līgumu ar padomju Krieviju.²²

A. Buševics bez tam bija Latvijas Tautas padomes loceklis, kura 1918. gadā pasludināja Latvijas neatkarību, 1919. gadā

viņš kļuva par Liepājas pilsētas padomes priekšsēdētāju, bet gadu vēlāk viņu ievēlēja Latvijas Satversmes sapulcē, kur viņš bez visa cita strādāja ārlietu komisijā. 1918.–1922. gadā viņš ieņēma LSDSP Centrālās komitejas priekšsēdētāja amatu, 1923. gada pirmajā pusgadā (no 27. janvāra līdz 27. jūnijam) bija Latvijas finansu ministrs Jāņa Pauļuka koalīcijas valdībā, kurā savukārt K. Lorencs ieņēma darba ministra posteni. K. Lorencs bija 1., 2. un 3. Latvijas Saeimas deputāts, ilgu laiku faktiski pārvaldīja LSDSP CK kasi, bet F. Menders piederēja pie jau minētās Latvijas Tautas padomes un bija Satversmes sapulces, tāpat visu četru Saeimu deputāts. Tikai viens no šī trijnieka – A. Buševics – 1940. gadā aktīvi iesaistījās okupācijas valdības veidošanā. Viņš bija ievēlēts tā sauktajā Tautas saeimā un devās uz Maskavu pārvest “Staļina sauli”. F. Menderu un K. Lorencu gan represēja padomju vara, un viņi tika izsūtīti uz Sibīriju.

Tā vai citādi katrs no šī trijnieka ieņēma svarīgus posteņus neatkarīgajā Latvijas valstī, un viņu slepenie sakari ar citas valsts ierēdņiem varēja radīt draudus Latvijas valstiskumam. K. Lorencs un F. Menders ir sarakstījuši atmiņas, F. Mendera memuāri ir ļoti izsmeloši (aptuveni divi tūkstoši lappušu),²³ tikai daļa no tiem ir publicēti.²⁴ Viņi ir detalizēti apskatījuši savu politisko darbību, taču par saviem slepenajiem kontaktiem ar Maskavu, pats par sevi saprotams, ir noklusējuši. Tomēr diezgan daudz dokumentu liecina, ka šie trīs Latvijas sociāldemokrāti, kā jau bija uzsvērts ĀLTK 13. decembra rakstā Politbirojam, PSRS sūtnim un citiem sūtniecības ierēdņiem sniedza slepenu informāciju par valsts politisko dzīvi (galvenokārt par parlamenta Ārlietu komisijas un LSDSP CK sēdēm). Vēl vairāk, abu pušu slepenajās sarunās tika koordinētas darbības, tika apspriests jautājums, kā mainīt Latvijas valdību, kādā veidā izveidot jaunu Ministru kabinetu un kā

vispār koriģēt Latvijas ārpolitiku par labu Maskavai. A. Buševics un K. Lorencs bija devušies arī uz Maskavu runāt par šīm lietām ar augstākajām ĀLTK amatpersonām. Centrālā figūra starp šiem ierēdņiem bija ĀLTK kolēģijas loceklis Boriss Stomoņakovs (*Boris Stomonjakov*, 1882–1940), kurš ilgus gadus bija viens no PSRS politikas kuratoriem (Baltijas valstīm un Somijai). ĀLTK viņš darbojās diezgan patstāvīgi, bija īsts diplomātiskā procesa virzītājspēks, principiālus jautājumus saskaņoja ar pašu J. Staļinu un prasīja piekrišanu no Politbiroja.

Saņēmis PSRS sūtņa Rīgā rekomendāciju, K. Lorencs 1926. gada 15. jūnijā ieradās Maskavā pie B. Stomoņakova, un abi apsprieda, kā tuvināt Latviju PSRS. Viesis apsolīja, ka uz rudenī viņa partija ievērojami aktivizēs savu darbību abu valstu tuvināšanās virzienā. Tai, pēc viņa domām, traucēja toreizējais Latvijas ārlietu ministrs Kārlis Ulmanis, kuru stipri ietekmējuši Igaunijas, Polijas un Anglijas politiķi. Padomju diplomāts jau šīs sarunas laikā ieminējās – ja Latvija beigs piedalīties “*pretpadomju kombinācijās*”, tai varētu piešķirt nopietnas ekonomiskas atlaides, varētu dot ilgtermiņa pasūtījumus dažām Latvijas rūpniecām. Nākamās dienas ziņojumā PSRS sūtnim Rīgā B. Stomoņakovs uzsvēra, ka K. Lorencs uz viņu atstājis “*labu iespaidu*” – šis latviešu sociāldemokrāts “*vaļširdīgi cenšas*”, lai viņa valsts orientētos uz PSRS.²⁵

Vēl atklātākas sarunas notika ar A. Buševicu, kurš (tāpat ar PSRS sūtņa Rīgā rekomendāciju) pie B. Stomoņakova ĀLTK pirmo reizi ieradās 1926. gada 28. jūnijā. Man izdevās atrast abu politiķu piezīmes no sarunas tajā dienā un 1927. gada 1. februārī. Kaut arī sarunas notika dažādā laikā un dažādās situācijās (pirmā – sociāldemokrātiem esot opozīcijā, bet otrā – jau esot pie varas), to tematika bija līdzīga, tika apspriestas ciešākas politiskās un ekonomiskās saites, tieši runājot par “*sakrustošanos (skreshhivanie)*”. Jau pirmās tikšanās laikā

A. Buševics paziņoja, ka abu valstu politikajām attiecībām vajag izveidot ekonomiskus pamatus, jo tikai tad “*latvieši iemācītos novērtēt draudzību ar PSRS*”.²⁶ Pēc viņa domām, Latvija “*ir mākslīgi atrauta no Krievijas saimniecības organisma un stāv krustcelēs*”. Tai vajag no jauna vai nu pieslieties pie lielā austrumu kaimiņa, vai nu meklēt jaunus ceļus. Viņš esot dziļi pārliecināts, ka Latvijai “*ar labu vai ļaunu (dobrim ili zlom)*” vajadzēs atgriezties Krievijā.²⁷ “*Jūs taču rīkojaties ar noteikumu, ka Latvija pie jums atgriezīsies*,”²⁸ skaidri un gaiši paziņoja rīdzinieks maskavietim.

Par šo tēmu tika runāts detalizētāk, tika izvirzīta ideja, ka Latvijā vajag būvēt jaunas rūpnīcas, kuras pilnībā strādātu Padomju Savienības ekonomikas labā un būtu saistītas ar tās “piecgades plāniem”. Nekādu zudumu taču tai nebūs – rūpnīcas tik un tā Padomju Savienībai “atgriezīsies”, proti, atgriezīsies tad, kad Latvija “*ieies Padomju Savienības sastāvā*”; mums ir jāiedomājas, ka tā būs “*atjaunota un attīstīta nākamās PSRS daļas rūpniecība*”.²⁹ “*Kur ir garantijas*,” jautāja B. Stomoņakovs, “*ka Latvija, saņēmusi Maskavas atbalstu, neapvienosies ar Maskavas ienaidniekiem, piemēram ar Poliju?*” A. Buševics atbildēja: “*Ir tikai vienīgā nopietnā garantija – nodibināt tādas ekonomiskās attiecības, kuras aizsargāt ietu plaši Latvijas sabiedrības slāņi, ja tās valdība mēģinātu šīs attiecības saraut*,” vai vispār novērsties no Maskavas.³⁰

Bija norunāts šīs idejas tālāk apspriest un noformēt rakstiski. Tās nevarēja būt tikai jociņi vai tukšas runas jau tādēļ vien, ka A. Buševica un B. Stomoņakova sarunu piezīmju kopijas tika nosūtītas J. Staļinam, kā arī ilggadējam PSRS iekšējās un ārējās tirdzniecības tautas komisāram Anastasam Mikojanam (*Anastas Mikojan*, 1895–1978).³¹ B. Stomoņakovs, saprotams, noprata piezīmju delikāto raksturu, jo tajās iekļāva teikumu, ka A. Buševics, ja kāds uzzinās par piezīmju saturu, var tikt

Latvijā apsūdzēts par “valsts nodevēju”.³² K. Lorencs tāpat ne vienu reizi vien bija ticis ar B. Stomoņakovu. Vēl ir saglabājies līdzīga satura viņu abu sarunas pieraksts no 1927. gada 22. februāra, tā kopiju arī saņēma J. Staļins un A. Mikoļans.³³

Latvijas sociāldemokrātu kontakti ar PSRS sūtniecību Rīgā bija regulāri un diezgan bieži. Vadīt šās sūtniecības darbu Maskava sūtīja ietekmīgus diplomātus. Divi no viņiem – jau pieminētais S. Aralovs (sūtnis Latvijā 1923.–1925. gadā) un Aleksejs Čerņih (Aleksėj Chernyh, 1892–1940) (sūtnis Latvijā 1926. gadā) – kļuva par ĀLTK kolēģijas locekļiem. Viņi spēja savā pusē pārvilnāt ne vienu vien ietekmīgu Latvijas politiķi (īpaši sekmīgi šajā lietā tiem palīdzēja PSRS kara atašejs Rīgā Fjodors Sudakovs (Fjodor Sudakov, 1897–1941), un abi bija ļoti tuvās attiecībās ar kreisajiem sociāldemokrātiem. Lūk, trešais no pieminētā trijnieka – F. Menders – 1926. gada 21. decembrī (dzirdot A. Buševicam, K. Lorencam, kā arī Saeimas deputātam, bijušajam Satversmes sapulces vicepriekšsēdētājam, sociāldemokrātam Andrejam Petrovicam) S. Aralovam paziņoja, ka viņš nebūtu pretim, ja “PSRS galu galā ieņemtu Latviju”, jo “viņi vieni paši” nespēj, “tiem vairs nav spēka” cīnīties par sociālismu savā valstī.³⁴ Šīs sarunas pierakstos S. Aralovs norādīja, ka F. Menders tādu domu viņam ir izteicis jau otro reizi. ĀLTK instrukcijās sūtniecībai Rīgā nereti sastopam frāzi, ka viens vai otrs uzdevums ir izpildāms, pateicoties “lieliskiem Jūsu sakariem ar kreisajiem Latvijas sociāldemokrātiem”.³⁵

Šie sakari bija diezgan dažādi. Raksta ierobežotā apjoma dēļ analizēti tikai tie, kuri ir saistīti ar neuzbrukšanas līguma sastādīšanu un Latvijas valdības maiņas apstākļiem. Kā jau norādīts, 1926. gada septembrī, kad Padomju Savienība bija parakstījusi neuzbrukšanas līgumu ar Lietuvu, tā sāka intensīvāk censties šādu līgumu noslēgt ar Latviju. Pēdējā bija ieinteresēta, jo pēc līguma parakstīšanas ar Lietuvu vairs

nejutās tik droša – lielais kaimiņš uzņēmās saistības neuzbrukt dienvidu kaimiņam (Lietuva, saprotams, rīkojās nesolidāri pret Latviju), bet pati Latvija no tāda uzbrukuma palika neaizsargāta, it kā atkailināta. Tādēļ abas puses diezgan viegli vienojās, ka Maskava uz Rīgu nosūtīs speciālu sūtņi ar īpašām pilnvarām galīgi vienoties un parakstīt līgumu. ĀLTK (ar Politbiroja piekrišanu) par sūtņi norīkoja savas kolēģijas locekli S. Aralovu, kurš 18. oktobrī ieradās Rīgā un uzreiz ķērās pie darba. Jau nākamajā dienā plkst. 11 viņš apmeklēja ārlietu ministru K. Ulmani, plkst. 13 Ministru prezidentu Artūru Alberingu (1877–1934) un pēc tam citus ietekmīgus politiķus. 20. oktobrī viņš tikās ar K. Ulmani un viņa vadītās ministrijas darbiniekiem, ar viņa partijas biedriem bija izsmēļošākas sarunas, 21. oktobrī viņš satikās ar Saeimas vadību un opozīcijas partiju līderiem. 23. oktobrī S. Aralovu pieņēma Valsts prezidents Jānis Čakste, kurš daudz runāja par iespējamajiem kompromisiem sarunās un paziņoja, ka viesi nekādā ziņā nelaidīs prom no Rīgas, kamēr abi nebūs devušie medībās.³⁶

Kopumā Maskavas īpašo sūtņi Rīgā sagaidīja ļoti viesmīlīgi un veltīja viņam īpašu uzmanību. Visas viņam par godu rīkotās pieņemšanas (svinīgas pusdienas, brokastis, vakariņas) nebūtu viegli precīzi reģistrēt. Tikai 20. oktobrī vien S. Aralovam par godu sarīkotai pieņemšanai Latvijas valdība asignēja 463,45 latus.³⁷ Prezidents solījumu turēja – viņš viesim par godu sarīkoja greznas “diplomātiskas” medības (Lietuvas pierobežas mežos), to pašu darīja K. Ulmanis un A. Alberings. Visos sarīkojumos (kā skaidrā prātā, tā ne visai) viscaur tika runāts par neuzbrukšanas paktu un tirdzniecības līgumu. Protams, notika arī oficiālas, protokolētas sarunas, kurās Latvijas pārstāvjus vadīja Ārlietu ministrijas ģenerālsēkretārs Hermanis Albats (1879–1942).

Pompozās tikšanās atmosfēra kontrastēja ar sarunu saturu. Jau no paša sākuma

bija lieli strīdi par arbitrāžu. A. Alberinga valdība pieprasīja paredzēt, ka gadījumā, ja izcelsies strīdi starp neuzbrukšanas līgumu noslēgušajām valstīm, šie strīdi varētu tikt nodoti izskatīšanai trešo valstu tiesai, piemēram, Tautu Savienībai, Hāgas tribunālam, kādai no neitrālām valstīm vai citam neatkarīgam arbitram. S. Aralovs, tāpat kā citi padomju politiķi, bija kategoriski pret arbitrāžu, norādot, ka viņa pārstāvētā valsts ir vienīgā sociālistiskā valsts, visas citas ir “buržuāziskas”, tātad tās jebkura strīda gadījumā būs “buržuāziskās” valsts, arī Latvijas, pusē. Pēdējās pārstāvji uzskatīja, ka šāds arbitrs varētu būt Vācija, ar kuru PSRS ir tuvas attiecības un kopīgas intereses. 23. oktobra pieņemšanas laikā K. Ulmanis pat pacēla tostu “*par pirmo nākamo PSRS un Latvijas nesaskaņu arbitru S. Aralovu*”.³⁸ Taču padomju diplomāts uz jokiem noskaņots nebija. Arbitrāžas “diskreditācijai” viņš milēja runāt par Lietuvas un Polijas konflikta iespēju, norādīdams, ka Rietumi vienmēr bija stiprākās valsts – Polijas – pusē. Tā 1921. gadā Tautu Savienība mēģināja uzspiest Lietuvai Hīmansa (*Paul Hymans*) projektu par Lietuvas un Polijas izlīgumu,³⁹ bet 1923. gada 15. martā sūtņu konference atzina Polijas austrumu robežas un tādējādi Viļņu par Polijas daļu, tātad sankcionēja visas tās sagrābtās teritorijas. Reiz K. Ulmanis ieminējās, ka “*kādreiz Viļņa piederēja Polijai*”, bet S. Aralovs atteica: “*Kā Rīga Krievijai – vai gribat, lai tas atkārtotos?*”

Starptautiskās arbitrāžas vietā PSRS piedāvāja divpusēju “samierināšanas” komisiju, tas ir, līgumus noslēgušo valstu strīdu neregulēšanas komisiju. Taču K. Ulmanim un viņa domubiedriem tas likās nepieņemami. Viens no Zemnieku savienības līderiem, Ādolfs Klīve (1888–1974), 20. oktobrī S. Aralovam skaidroja:

“Samierināšanas paritārai komisijai nav jēgas, jo katrā valstī ir ārlieku ministri un sūtnis, kuri var vienoties ne sliktāk par jebkādu

*divpusēju komisiju. Bet kas būs, ja neizdosies sasniegt kompromisu? Stiprākā puse taču ķersies pie sankcijām.”*⁴⁰

Ne mazāk kaislību sacēla arī padomju priekšlikums par tā saucamo “saraušanas protokolu” – pamatojoties uz to, PSRS varēja saraut visas vienošanās ar Latviju, ja tā iesaistītos “naidīgās koalīcijās”, piemēram, ja Latvija noslēgtu līgumu ar Poliju. Nepiekrīzdams šādam protokolam, K. Ulmanis 23. oktobrī S. Aralovam atcirta: “*Jūs vēlaties kontrolēt mūsu politiku, jūs cenšaties sapīt mums rokas un kājas, mums vajadzēs jums dot atskaites, bez jūsu piekrišanas mēs nevarēsim noslēgt jebkādu jaunu līgumu.*”⁴¹ Līdzīgi izteicās arī Ā. Klīve.

Politiski nepieķāpjoties Padomju Savienībai un uzturot līdzvērtīgu sarunu statusu, A. Alberinga valdība tomēr iesniedza tai diezgan daudz ekonomisko prasību. K. Ulmanis ne reizi vien (pirmo reizi medību laikā) lika saprast, ka tirdzniecības līgumā tai vajadzēs uzņemties saistības katru gadu Latvijai piešķirt pasūtījumus 20 miljonu rubļu apjomā, kā arī izveidot kopīgu abu valstu “linu trestu”, kas varētu samazināt postošo savstarpējo konkurenci linu tirgū; bez tam PSRS vajadzēs Latvijai nodrošināt solidus tranzīta apjomus, apejot tranzītu ar Igauniju un īpaši Lietuvu.

Aizstāvēt savas sarunu pozīcijas S. Aralovam būtiski palīdzēja viņa kontakti ar Latvijas sociāldemokrātiem, ar kuriem viņš apspriedās ne mazāk kā ar valdības pārstāvjiem. 18. oktobrī dzelzceļa stacijā viņu sagaidīja viens no sociāldemokrātu līderiem, Saeimas Ārlieku komisijas priekšsēdētājs Fēlikss Cielēns (1888–1964), ar kuru viņš satikās arī 19. oktobrī. Tajā dienā viesis tikās arī ar Saeimas priekšsēdētāju sociāldemokrātu Paulu Kalniņu, kurš paziņoja, ka “*sociāldemokrātu frakcija viesi atbalstīs*”, un paspēja iedzelt K. Ulmanim.⁴²

Saprotams, uzreiz piebiedrojās arī minētais kreiso trijnieks. 19. oktobrī S. Aralovs

runāja pa telefonu ar A. Buševicu, bet otrā dienā tikās ar viņu pat divreiz. Pirmās tikšanās laikā A. Buševics mēģināja pārliecināt S. Aralovu, ka K. Ulmanis negatīvi izturas pret neuzbrukšanas un pat tirdzniecības līgumu. Sarunā piedalījās K. Lorencs, kurš paziņoja, ka Saeimas Ārlietu komisijā K. Ulmanis speciāla pilnvarotā pārstāvja ierašanos no Maskavas novērtējis kā tās īpašu, vienpusēju vēlēšanos parakstīt līgumu.⁴³ Otrā saruna notika A. Buševica dzīvoklī, kur speciālais pilnvarotais kopā ar PSRS tirdzniecības atašeju Rīgā Ivanu Ševcovu (*Ivan Shevcov*) ieradās plkst. 21. Tur viesojās arī K. Lorencs un F. Menders. Saviesīga vakara laikā PSRS pārstāvji operatīvi saņēma tiem vajadzīgo slepeno informāciju. Kā Saeimas Ārlietu komisijas loceklis F. Menders visās detaļās izklāstīja, kas tajā notiek. Viņš paziņoja, ka tad, kad K. Ulmanis jautājis, vai komisijas locekļi piekrit ar PSRS noslēgt tādu paktu, kādu pirms nepilna mēneša parakstījusi Lietuva, “visi enerģiski purināja galvu”. “Tikai es uzsaucu – “piekritu”; pēc tam visi man uzbruka, vicinādami rokas, pat mans partijas biedrs F. Cielēns man bargi pārmeta, tādēļ es klusēju, jo sāku bities, ka ar mani nebūtu tā, kā ar Jūsu opozīciju,”⁴⁴ padomju pārstāvjiem tēlaini skaidroja F. Menders.

Neņemot vērā neadekvātu un absurdu abu valstu opozīcijas likteņa salīdzinājumu, jāatzīst, ka informācija bija pareiza. Vakariņu laikā pēc izsmelošām diskusijām bija panākts slēdziens, ka labākajā gadījumā tikai pieci no 11 Saeimas Ārlietu komisijas locekļiem piekritīs neuzbrukšanas līgumam. Tie bija četri sociāldemokrāti (F. Cielēns, F. Menders, Roberts Dukurs un Ansis Rudevics) un varbūt vēl viens no diviem deputātiem: vācu mazākuma pārstāvis Pauls Šimanis (*Paul Schiemann*, 1876–1944) vai Rīgas Pareizticīgo baznīcas arhibīskaps Joans (Pommers) (1876–1934).⁴⁵ F. Menders arī paziņoja, ka Zemnieku savienības vadība jau ir nolēmusi neparakstīt

neuzbrukšanas līgumu bez arbitražas. Visi vienojās: kamēr šī partija ir pie varas, līgumu noslēgt neizdosies. No tā izrietēja cits slēdziens – vajag mēģināt mainīt valdību. A. Buševics vēl izteica domu, ka visa kritikas uguns ir jāvirza pret ārlietu ministru K. Ulmani un tas jānomaina ar citu, piekāpīgāku tās pašas partijas pārstāvi. Taču K. Lorencs un F. Menders norādīja, ka tāda rokāde neko nedos – nepieciešama radikāla valdības maiņa.⁴⁶

Līdzīga rakstura apspriedes notika gan drīz katru dienu, kamēr S. Aralovs bija Rīgā. Skaidrības labad apskatīsim F. Mendera un S. Aralova vienas dienas sarunu, piemēram, 5. novembrī. Padomju diplomāts par to raksta:

“Menders pastāstīja par Ārlietu komisijas sēdi, viņš ir tās loceklis. Tajā Ulmanis izteica paziņojumu neuzbrukšanas pakta jautājumā. 90% no paziņojuma bija vērsti pret līgumu. Cita starpā viņš lika noprast par Anglijas ietekmi, jo pateica: “ja mēs parakstīsim līgumu ar Krieviju, mēs varam zaudēt draugus Rietumos”. [...] Komisija nolēma, ka bez tās atļaujas valdība nevarēs pārtraukt pārrunas. 5 komisijas balsis no 11 arī turpmāk piekristu līgumam pat bez arbitražas. Tie ir 4 sociāldemokrāti un Šimanis, kurš paziņoja, ka līgumu vajag parakstīt bez jebkādiem priekšnoteikumiem. Menders man piedāvā sarunas vairāk neturpināt un stingrā formā pajautāt, vai latvieši ir ar mieru parakstīt līgumu bez arbitražas; ja tie nepiekristu, man vajadzētu beigt pārrunas un aizbraukt.”⁴⁷

Bez S. Aralova un tirdzniecības atašeja I. Ševcova apspriedēs piedalījās arī PSRS sūtniecības lietu uzticības persona (faktiski pildīja sūtņa pienākumus) Sigismunds Barkusevičs (*Sigismund Barkusevich*) un militārais atašejs (sākumā F. Sudakovs, vēlāk Ivans Klačko (*Ivan Klachko*)). Ar šiem padomju ierēdņiem bez zināmā trijnieka

tuvos sakaros bija vēl daži citi Latvijas sociāldemokrāti, vispirms A. Rudevics un A. Petrovics, kura sieva bija komunistu partijas biedre.⁴⁸ Tā izveidojās ne visai mazs pulciņš personu, kas domāja par valdības maiņas plāniem.

Šo apspriežu dokumentu kopijas tika sūtītas J. Staļinam.⁴⁹ Galu galā arī pati padomju valdība, liekas, ne pārāk cerēja, ka ar A. Alberinga vadīto Ministru kabinetu izdosies vienoties par neuzbrukšanas paktu. Bieži ĀLTK instrukcijās, kuras bija sūtāmas S. Aralovam vai S. Barkusevičam, tika uzsvērts, ka pārrunas ar Latviju būtu auglīgas arī tajā gadījumā, ja tās nebeigtos ar iespējami konkrētu vienošanos, ar pārrunām, taču vajag censties jo pilnīgāk izzināt šīs centrālās Baltijas valsts politiskās elites nolūkus, visa politiskā procesa “fizionomiju” – pēc tam kļūtu vieglāk konstruēt ilgstošas politikas programmu attiecībā ar šo valsti.⁵⁰

Valdības maiņas inspirēšana un demokrātijas paš aizsardzība

Kaut arī valdības maiņas inspirēšanas nodomi brieda Rīgā PSRS sūtniecības vidē, pati akcijas ideja droši vien radās Maskavā, Kremļa kabinetos. Diplomātisko dokumentu sagatavošanas un to sūtīšanas process, kā arī Politbiroja lēmumu gatavošanas materiāli rāda, ka šo ideju it kā izvirzīja J. Staļins, piekritot B. Stomoņakovam un S. Aralovam un izmantojot viņu savāktos datus. Ķerties pie inspirēšanas droši vien bija nolemts 1926. gada oktobra sākumā, kad, ar 28. septembra līgumu vēl vairāk orientējot Lietuvu Maskavas virzienā, uzreiz ir gribēts pakļaut arī Latviju. Par to ļauj spriest droši vien ne nejaušs Latvijai veltīts ievadraksts 16. oktobra laikrakstā “Izvestija”, kā arī tās pašas dienas ĀLTK instrukcija sūtniecībai Rīgā. Sūtniecībai obligāti vajadzēja “izsmeļoši (obstožatel’no)”

noskaidrot, vai ir reāla iespēja mainīt pie varas esošo Zemnieku savienības valdību ar jaunu Ministru kabinetu, kuru veidotu sociāldemokrāti kopā ar citām Saeimas frakcijām, piemēram, ar “Demokrātiskā centra” grupu, un vai tam netraucēs nesaikāšanās pašā sociāldemokrātu partijā.⁵¹

S. Barkusevičs, kurš Latvijā pildīja sūtņa pienākumus, uzskatīja, ka Zemnieku savienības valdības sastāvs ir pietiekami stabils (par to viņam ne reizi vien izteica pārmetumus B. Stomoņakovs, norādīdams, ka Maskavā pieejamie dati liecina par šīs valdības vājumu), bet 18. oktobrī ar īpašām pilnvarām un “jaunām direktīvām” Rīgā ieradās S. Aralovs un pauda viedokli, ka valdības maiņa ar tās pārdomātu inspirēšanu ir visai reāla. Protams, valdības maiņu bija domāts veikt demokrātiskā ceļā, pamatojoties uz konstitucionālām Saeimas procedūrām. Pie inspirācijām S. Aralovs ķērās bez svārstībām un uzreiz. Jau minētajā 20. oktobra apspriedē ar kreisajiem sociāldemokrātiem viņam uzdeva valdības maiņas jautājumu ne tikai celt gaismā, bet arī apsvērt. Ikviens no mums zināmā trijnieka uzreiz paziņoja, ka “neatteiksies pārņemt varu”,⁵² tikai vajagot atrast piemērotu ieganstu, lai Saeimā varētu izvirzīt interpelāciju A. Alberinga valdībai, izteikt tai neuzticību un to gāzt.

Pēc 20. oktobra apspriedes sākās drudzaina interpelācijas tēmu meklēšana. Visi trijnieka locekļi atzinās, ka piemērotu ieganstu arī “tuvākajā nākotnē neparedz”.⁵³ Taču S. Aralovs mudināja viņus vairāk “palaudzīt galvu”. Tad viņi izdomāja, ka valdības krīzes izraisīšanai var izmantot Saeimā izskatāmo lēmumu par 12% likmi kā maksimālo banku aizdevuma procenta likmi, jo tai nepiekrita vācu un citu mazākumtautību pārstāvji un arī daļa pārējās opozīcijas, bet šī jautājuma izskatīšanas kurators bija trijnieka loceklis F. Menders. Tālāk bija paredzēts vērst kritiku pret topošo preses likumu, taču drīz noskaidrojās, ka tas sociāldemokrātiem “nav tik briesmīgs”.⁵⁴

A. Buševics izvirzīja priekšlikumu izraisīt krīzi, apspriežot ārpolitikas jautājumus, bet viņa domubiedri tam nepiekrīta. S. Aralovs viņiem jautāja, vai A. Alberinga Ministru kabinets nekristu, ja pēkšņi tiktu sarautas viņa vestās sarunas par neuzbrukšanas paktu un drīz pēc tam ļoti pasliktinātos Latvijas attiecības ar PSRS. K. Lorencs šādu prognozi noraidīja, uzsvērdams, ka K. Ulmanis "daudz neraudātu", ja samazinātos tirdzniecība ar PSRS un tranzīts no šīs valsts, jo Zemnieku savienība paļaujas uz savas valsts lauksaimniecības potenciālu.⁵⁵

20. oktobrī tie paši politiķi pārrunāja, ar ko kopā sociāldemokrāti varētu izveidot jauno vairākumu valdībā. Daži saskatīja iespēju saformēt sociāldemokrātu un Zemnieku savienības tā saucamo "varavīksnes" koalīciju. To viņi mēģināja apspriest ar dažiem šīs partijas pārstāvjiem, bet A. Buševics, pēc boļševiku ieraduma, dzirdēdams S. Aralovu, izmeta saucieni: "*saformēsīm strādnieku un zemnieku valdību (raboche-krest'ijanskoe pravitel'stvo)*"!⁵⁶ Taču tāds variants likās nereāls. Kā jau bija paredzēts Maskavā, diezgan ātri tika nolemts izveidot valdību kopā ar centriskajiem spēkiem, proti, ar "Demokrātisko centru".

Ja salīdzinām S. Aralova un Latvijas sociāldemokrātu sarunu gaitu laika posmā no oktobra beigām līdz decembra sākumam, tad redzam, ka nemitīgi pastiprinājās viņa aicinājumi gāzt labējo Ministru kabinetu un saformēt savējo. Pat mājās pie A. Buševica, svinot viņa dzimšanas dienu, padomju sūtnis nepārtraukti sprieda par politiskiem jautājumiem.⁵⁷

Vispār padomju avotu liecības ļoti korelē ar pašu notikumu attīstību, šie avoti nerunā pretī Latvijas arhīvos atrastajiem materiāliem. Protams, ne visas aprakstītās epizodes var balstīt uz Latvijas materiāliem, jo tie nav pilnīgi un bieži vien ir fragmentāri. Pēc okupācijas vairums Latvijas diplomātisko arhīvu nonāca Maskavas rokās, un atpakaļ tika atdota tikai daļa. Īpaši grūti

ir noskaidrot, vai Latvijas pretizlūkošanas dienests, drošības policija un citi speciālie dienesti fiksēja kreiso sociāldemokrātu sakarus ar PSRS sūtniecību. Par komunistu izsekošanu un vajāšanu ir saglabāties ļoti daudz arhīvu materiālu. Nekomunistiskās partijas droši vien nebija turamas aizdomās par pretvalstisku darbību. Grūti aprakstīt, cik šo materiālu ir pārlapots, taču konkrēti dati šai jautājumā vēl nav atrasti. Pamatojoties uz Latvijas avotiem, vēl nevar apstiprināt kreiso trijnieka sūdzības, kuras tie bija izteikuši S. Aralovam, par Latvijas "*politiskās policijas vajāšanu*". 1926. gada 21. decembrī F. Menders viņam žēlojās, ka ir spiests ierobežot savu darbību, jo viņu izseko "*drošības dienesta aparāts*".⁵⁸ Nākamajā dienā S. Aralova ziņojumā B. Stomonačovam rakstīts: "*F. Menders un K. Lorencs man atklāti teica, ka viņi baidās iet pie manis, jo viņus izseko, tādēļ būtu labāk satikties kādā neitrālā vietā.*"⁵⁹

Tā vai citādi kā Latvijas valdības sēžu protokoli, tā Latvijas Saeimas stenogrammas rāda, ka no 1926. gada oktobra beigām opozīcijas spēku spiediens uz A. Alberinga Ministru kabinetu spēji pastiprinājās. Domājams, nav nejaušība, ka uzreiz pēc S. Aralova ierašanās Rīgā uz šo kabinetu Saeimā sāka plūst interpelāciju straume. Jau 22. oktobrī sociāldemokrātu frakcija iesniedza jautājumu Finanšu ministram par lielām likmēm dažās bankās.⁶⁰ Starp jautājuma autoriem bija arī ar S. Aralovu saistītie A. Petrovics un A. Rudevics. Jautāts tika ne tikai atsevišķiem ministriem, bet arī premjeram, faktiski visai valdībai; opozīcija sāka pieprasīt lēmumus pieņemt steidzamā kārtā, mainot Saeimas darba kārtību. Sociāldemokrātu frakcijas deputāti vēl radikālāk sāka kritizēt valdību, mudinot to "aiziet".

Beidzot 26. novembrī iesniegtā interpelācija Ministru prezidentam par to, ka viņš, būdams premjers, ir arī finanšu ministrs, pēc vētrainām debatēm beidzās

sociāldemokrātiem sekmīgi. Sociāldemokrāti (starp kuriem bija arī ar S. Aralovu saistītie F. Menders un A. Rudevics) bija noformējuši rezolūciju, kas pauda neuzticību valdībai, un 7. decembrī par to nobalsoja lielākā daļa Saeimas locekļu (51 par, 46 pret).⁶¹ A. Alberinga valdība bija spiesta atkāpties. To, ka šī valdības demisija bija labi plānota sociāldemokrātu akcija, rāda, starp citu, dažas viņu runas Saeimā. Lūk, ar padomju sūtniecību tuvos sakaros bijušais A. Petrovics, gāžot valdību, paziņoja, precīzāk, izplāpājās, ka sociāldemokrātu frakcijai “*vajadzēja veikt 6 nedēļu obstrukciju Saeimā*”.⁶² No S. Aralova ierašanās Latvijā līdz tās valdības gāšanai, kā redzam, pagāja tikai nedaudz vairāk par sešām nedēļām.

Bez valdības gāšanas inspirēšanas PSRS sūtniecībai Rīgā vajadzēja veikt citu, nebūt ne vieglāku uzdevumu – mudināt sociāldemokrātus pārņemt varu un izveidot jaunu Ministru kabinetu. Lieta tā, ka no paša neatkarības sākuma LSDSP saglabāja nostāju būt opozīcijā, bet ne pie varas (1923. gada gadījums bija izņēmums). Tāda nostāja bija dogmatiska. Tika uzskatīts, ka Latvija, kurai nebija stipras rūpniecības un daudz strādnieku, vēl nav gatava “demokrātiskam sociālismam”. Tādēļ jāgaida, kamēr nobriedīs sociālisma priekšnoteikumi.⁶³ Tādā veidā S. Aralovam, pacietīgi skaidrojot, vajadzēja graut šo dogmatisko pārliecību. Taču tikai ar pārliecināšanu vien bija par maz, viņam bija jāapsola, ka PSRS palīdzēs steidzamā kārtā radīt sociālisma priekšnoteikumus Latvijā, tas ir, piešķirs tai pasūtījumus, kuri stiprinās tās rūpniecību un vairo strādnieku šķiru. Tieši šis apstāklis galvenokārt pamudināja Politbiroju pieņemt 16. decembra lēmumu.

Vēl 1. decembrī S. Aralovs satraukti rakstīja B. Stomoņakovam, ka jau ir sākusies valdības krīze, taču sociāldemokrāti vēl nav apsolījuši izveidot jaunu Ministru kabinetu; lielākā daļa no viņiem negrib nokļūt pie varas un to darītu tikai tadā

gadījumā, ja būtu pārliecināti, ka PSRS sniegs Latvijas rūpniecībai mērķtiecīgus pasūtījumus. Taču tādas garantijas nav, tādēļ viņu kreisie vadītāji skaidro, ka, tikuši pie varas, “*nevarēs veikt nekādas reformas*”, nevarēs uzņemties nekādus ekonomiskos pārkārtojumus, tādēļ sevi tikai sakompromitēs un “*taps par izsmieklu jau tā vājās strādnieku šķiras priekšā*”.⁶⁴ Par to, cik grūti PSRS diplomātam bija piespiest savus sarunu biedrus atteikties no dogmatisma, liecina viena saruna. S. Aralovs zināmajam trijniekam skaidroja, ka sociāldemokrātiem ir izdevīgi nokļūt pie varas, ka Maskava ir gatava atbalstīt viņu valdību un ka tās atbalsts būs izdevīgs gan Latvijas strādnieku šķīrai, gan zemniekiem; sociāldemokrāti “noslaucīs degunu” labējo partijai “Zemnieku savienība”, jo labāk par to pārstāvēs ne tikai pilsētas, bet arī lauku darbaļaudis. Atbildēdams S. Aralovam, A. Buševics pavisam negaidīti paziņoja, ka “*mums nemaz nav izdevīgi atbalstīt zemniekus, mums svarīgāk nostiprināties starp strādniekiem*”. Pēc tam viņš ņēmās apgalvot, ka ir svarīgi nodrošināt ebreju un vācu mazākumtautību kopienu atbalstu.⁶⁵

Tomēr S. Aralovam izdevās salauzt LSDSP dogmatismu, 8. decembrī viņš paziņoja B. Stomoņakovam, ka šī partija “*oficiāli piekritusi izveidot kabinetu*”, tāpēc vajag jo ātrāk izšķirties par pasūtījumiem.⁶⁶ Pozitīvu Maskavas lēmumu pasūtījumu jautājumā S. Aralovs deva ļoti piesardzīgi, no sākuma nenoteikti un tikai “uzticamiem” LSDSP līderiem. Tā, lūk, jaunveidojamās valdības ārlietu ministram F. Cielēnam viņš lēmumu varēja nodot vienīgi privātas sarunas laikā, kurai vajadzēja notikt “*ārpus valdības ēkas*”.⁶⁷ Vienā no instrukcijām S. Aralovam B. Stomoņakovs skaidroja, ka Politbiroja lēmumu vajag lietot “*īpaši konfidenciali*”, lai sakarā ar to neizceltos “*pretpadomju aģitācija*”.⁶⁸

Veidojot jauno valdību, kreisie sociāldemokrāti S. Aralovam arī apsolīja, ka šī

valdība nevilcināsies noslēgt neuzbrukšanas līgumu ar PSRS. Padomju sūtnis mēģināja iejaukties jaunā Ministru kabineta veidošanas procesā, taču te viņam tik labi neveicās. Par ministru kļuva tikai viens viņam tuvāks cilvēks – A. Rudevics, kurš sāka vadīt Tautas labklājības ministriju. Kopā jaunajā valdībā, kuru Saeima apstiprināja 17. decembrī (52 deputāti balsoja par, 35 pret, 2 atturējās),⁶⁹ sociāldemokrātiem valdībā vajadzēja dalīties ar “Demokrātisko centru”, kā arī ar mazākumtautību pārstāvjiem.⁷⁰ Par Ministru prezidentu kļuva labējais sociāldemokrāts Marģers Skujenieks (1886–1941).

Jau jaunās valdības veidošanās stadijā padomju mērķu realizācija sāka iestrēgt Latvijas demokrātiskās sistēmas funkcionēšanas procedūrās, tās realizācija tajās, ja tā var teikt, amortizējās, nonāca strupceļā. S. Aralovs ne vienu reizi vien brīnījās, ka sociāldemokrātu partijā lēmumus pieņem demokrātiskā ceļā. Par to viņš varēja pārliecināties, kad tika gatavota jaunās valdības programmas deklarācija. LSDSP Centrālajā komitejā, kad notika programmas izskatīšana, F. Lorencs un A. Petrovics, S. Aralova pierunāti, izvirzīja priekšlikumu ierakstīt programmā punktu par saistībām parakstīt ar PSRS neuzbrukšanas paktu. CK locekļi tam nepiekrita. Bija zināms, ka savu piekrišanu nedos arī “Demokrātiskais centrs”. Galu galā nākamais ārlietu ministrs F. Cielēns izvirzīja kompromisa formulējumu: “*noslēgt neuzbrukšanas līgumu*” ar PSRS, “*rikojoties saziņā*” ar Igauniju un Somiju.⁷¹ Tātad bija iekļauta garantija, kas neļāva virzīties uz vienpusīgu tuvināšanos ar Maskavu. F. Lorencs un A. Petrovics CK balsoja pret šo labojumu, taču 9 bija par, bet 4 atturējās. Atturējās pat S. Aralovam tuvais F. Menders.⁷² Šāds formulējums bija atstāts arī jaunās valdības deklarācijā, kura tika nolasīta Saeimā 17. decembrī.⁷³

Šo deklarāciju ārlietu ministrs F. Cielēns stingri ievēroja. Pēc viņa iniciatīvas

1927. gada 3. janvārī Tallinā notika Somijas, Igaunijas un Latvijas ārlietu ministru konference, kurā vislielākā uzmanība bija pievērsta neuzbrukšanas līgumam ar PSRS. Triju valstu ministri nolēma, ka šo līgumu Baltijas valstis var noslēgt tikai tad, ja tas nebūs pretrunā ar šo valstu saistībām Tautu Savienībā. Viņi arī vienojās ievērot nosacījumu, ka “mierināšanas” komisijai būs neitrāls priekšsēdētājs. Tā bija tāda kā arbitražas aizvietotāja, un F. Cielēns to aizstāvēja. Vienreiz S. Aralovam viņš dumīgi paziņoja: “*nedomājiet, ka Jums izdosies atšķirt Latviju no Igaunijas un abas no Tautu Savienības*”.⁷⁴ Padomju Savienībai vajadzēja rēķināties ar baltiešu solidaritāti. Tā bija ieinteresēta, lai Latvijā pie varas paliktu kreisā valdība, un rūpējās, lai to nepieņemtu Lietuvas kreiso liktenis. Padomju vadoņus darīja uzmanīgus tikko notikušais apvērsums Lietuvā – Latvijas labējā radikālisma spēki, iespējams, domāja sekot šādam piemēram. Jau 1927. gada 21. februārī Valmierā izcēlās pučs.⁷⁵

Padomju Savienība uztraucās par šo faktu un tagad tiecās M. Skujenieka valdībai piekāpties vairāk. Saistībā ar to B. Stomoņakovs uzrakstīja ļoti izsmeļošu vēstuli J. Staļinam.⁷⁶ Vēstules sākumā bija uzsvērts, ka Latvijā birst “*fašistisks apvērsums*”. Neskatoties uz neizdevušos puču Valmierā, tā draudi paliek. Tālāk vēstulē ziņots, ka A. Buševics, F. Menders un citi kreisie sociāldemokrāti ir izbijušies. LSDSP organizētās sporta militārās vienības nebūs spējīgas pretoties apvērsuma dalībniekiem. Maz ticams, ka, atbildot uz apvērsumu, Latvijā tiks pasludināta padomju vara, jo “*kreisajiem spēkiem nav atbalsta šajā valstī*”.⁷⁷ Viņu līderi jau ir lūguši (apvērsuma gadījumā) patvērumu Padomju Savienības sūtniecības un tirdzniecības ēkās, bet A. Buševics tādā gadījumā vispār gribētu “*paslēpties Maskavā (uehat' v Moskvu)*”.⁷⁸

B. Stomoņakovs J. Staļinam arī ziņoja, ka S. Aralovs mudinājis sociāldemokrātus

preventīvi pāriet uzbrukumā pret labējiem spēkiem, bet tie atbildēja, ka to nevar izdarīt, jo Latvijas armija “*nav ar viņiem*”.⁷⁹ Kad S. Aralovs privātā sarunā pateica A. Buševicam un F. Menderam, ka PSRS varētu “*nākt palīgā (pridti na pomoshh’)*”, ja “*kreisie saformētu savu valdību*” un grieztos Maskavā pēc palīdzības, abi noburkšķējuši, ka “*neviens to neizdarīs*”.⁸⁰

Tādēļ viņi, mutes pavēruši, gaidīja no PSRS ekonomisko palīdzību tirdzniecisko pasūtījumu veidā. Vēstules beigās B. Stomonakovs lūdza J. Staļinam un Politbirojā atļaut ĀLTK tālāk turpināt jau ieilgušās pārrunas ar Latviju par neuzbrukšanas paktu un tirdzniecības līgumu.⁸¹ Atļauja tika saņemta, jo padomju vadība tolaik domāja, ka sarunu pārtraukšana tai nebūs labvēlīga – tas būtu nozīmējis, ka PSRS zaudē cīņu par ietekmi Baltijas valstīs Polijai un Rietumu valstīm.

Atgriežoties pie S. Aralova mājieniem par kreiso spēku apvērsumu un padomju palīdzību tiem, jāpiezīmē, ka tā nebija tikai pēc sūtņa iniciatīvas veicama zondāža. Daži viņa ziņojumi augstākajai padomju vadībai, pašam J. Staļinam, rāda, ka iniciatīva nāca no Maskavas, sūtņi tikai izpildīja vadības uzdevumus. Apvērsuma varbūtību ne reizi vien cēla gaismā arī militārais atašējs I. Klačko un sūtņi. Pēdējais to darīja 15., 17. un 29. janvārī apsprendēs ar kreiso sociāldemokrātu lideriem, kā arī ar ārlietu ministru F. Cielēnu. Piemēram, 17. janvārī S. Aralovs konkrēti mudināja šos liderus pārņemt varu, izveidot valdību, sagaidīt vietējā proletariāta atbalstu un griezties pēc palīdzības pie PSRS.⁸² Pēc pāris dienām viņš Maskavu mudināja pastiprināt labējo spēku konfliktu ar sociāldemokrātiem un pēdējiem piedāvāt palīdzību no PSRS.⁸³ 28. janvāra ziņojumā J. Staļinam un citiem Politbiroja locekļiem S. Aralovs deva padomu F. Cielēnam organizēt sociāldemokrātu kontrolējamām bruņotām vienībām “*karamākslas apmācības*”. Noklausījies padomus,

Latvijas ārlietu ministrs atbildēja, kādā gadījumā varētu pieņemt “*padomju valdības militāro atbalstu*”. Viņš norādīja – ja izcelsies labējo spēku apvērsums, sociāldemokrātu valdība atkāptos tuvāk pie PSRS robežas un prasītu padomju atbalstu “*ar ieročiem un militārām vienībām*”, taču vienību priekšgalā būtu paši latvieši. It kā nebūtu labi, ja PSRS iejauktos ar visu savu varu; tādā gadījumā “*uzvārtos putra*” un iejaukties varētu arī Rietumi.⁸⁴

Tādas apspriedes turpinājās arī februārī. 2. februārī S. Aralovs atkal sūtīja vēstuli J. Staļinam un ziņoja, ka Latvijas sociāldemokrāti “*apbruņo sportistus*” un izveido pulciņus armijā, kā arī sola prasīt padomju palīdzību ar ieročiem un ar “*dzīvo spēku*”.⁸⁵ Tai pašā dienā, 2. februārī, PSRS sūtņi piedāvāja F. Cielēnam izveidot “*apvienoto sociāldemokrātu fronti ar komunistiem*” un uzsvēra, ka runā ne kompartijas, bet padomju valdības vārdā.⁸⁶ Taču sociāldemokrātu politiķis pozitīvu atbildi nedeva, norādīdams, ka Latvijā komunistiem nav nekādas sociālās bāzes un ka zemnieki, kuri pēc agrārās reformas dabūja zemi, komunistus neatbalstīs.⁸⁷ Tātad Padomju Savienība, kaut arī nesekmīgi, kurināja militāro apvērsumu Latvijā, mudināja ar ļauniem nodomiem iejaukties šīs valsts iekšējās lietās un to anektēt vēl pagājušā gadsimta 20. gados.

1927. gada 9. martā Rīgā F. Cielēns un S. Aralovs parafēja Neuzbrukšanas līgumu, kurā Latvija un PSRS ne tikai uzņēmās saistības nesākt viena pret otru karu, bet arī izturēties neitrāli, ja kādai no abām valstīm uzbruks “*trešā valsts*”.⁸⁸ Bija arī absolīts nepiedalīties nekādās sankcijās (ne ekonomiskās, ne finansiālās), kuras būtu vērstas pret agresoru. Tādā veidā padomju vadība daļēji sasniedza savu mērķi (“*neutralizēt Latviju*”), taču līgums tika tikai parafēts, jo pusēm neizdevās līdz galam vienoties par arbitrāžu un dažiem citiem formulējumiem.

Tā paša gada 2. jūnijā Maskavā tika noslēgts PSRS un Latvijas tirdzniecības līgums. Starp personām, kuras parakstīja līgumu, no padomju puses bija A. Mikožans un B. Stomoņakovs, bet no Latvijas – F. Menders.⁸⁹ Šis līgums toreiz Padomju Savienībai atnesa ne mazumu politisko dividenžu, jo tikai dažas dienas pirms tam, 27. maijā, Lielbritānija pārtrauca diplomātiskās attiecības ar PSRS un nokļuva izolācijā. Līgums ar Latviju izolāciju kaut nedaudz, taču operatīvi samazināja. It kā izrādīdami pateicību par šo līgumu, LSDSP kreisie pārstāvji sāka aktīvi atbalstīt PSRS pozīciju II Internacionālē.⁹⁰ Droši vien ne nejauši sarunā ar Ostinu Čemberlenu (*Austen Chamberlain*) Ženēvā F. Cielēns viņam taisnojās, ka lēmums parakstīt Padomju Savienības tirdzniecības līgumu ar Latviju un pārtraukt diplomātiskās attiecības ar Angliju ir tikai nejauša sakritība. Šos melus atklāja cita, no F. Cielēna lūpām pasprukusi tirdzniecības līguma attaisnošana, it kā “Rīga Krievijai būtu tāda pati hinterlande kā Amsterdama Vācijai”.⁹¹

Darījuma sekas

Tirdzniecības līgums ar Padomju Savienību manāmi atdzīvināja Latvijas tautsaimniecību. Tā uzņēmās saistības katru gadu (piecus gadus pēc kārtas) pirkt no Latvijas preces par 15 miljoniem rubļu (40 miljoni latu)⁹² – tieši tik daudz, cik pirms gada A. Buševics Maskavā prasīja B. Stomoņakovam. Tā bija patiešām diezgan liela summa – 1926. gadā viss Latvijas rūpniecības preču eksports kopā veidoja tikai 37 miljonus latu. Dīvos gados pēc līguma parakstīšanas Latvijas eksports uz PSRS palielinājās 10 reizes, tās pasūtījumi nodrošināja darbu 10 tūkstošiem Latvijas strādnieku, bet no pieauguša padomju tranzīta šī Baltijas valsts katru gadu guva apmēram 10–12 miljonus latu ienākumu.⁹³

Saimniecisko sakaru paplašināšanās ar PSRS interesēja arī Latvijas labējos spēkus. Tā, piemēram, K. Ulmanis 1929. gadā izvirzīja priekšlikumu Latvijai pirkt miljonu tonnu Doņeckas ogļu.⁹⁴

Taču drīzumā atklājās arī negatīvas šeit apskatīto notikumu sekas. Padomju Savienība caur savu tirdzniecības pārstāvniecību Rīgā pasūtījumus dalīja, nevis balstoties uz konkurenci, bet pēc saviem ieskatiem, bieži vien pēc politiskiem apsvērumiem. Tādā veidā varēja iespaidot ne tikai ekonomiskos, bet arī politiskos spēkus. Padomju tirdzniecības pārstāvniecības darbinieki Latvijā saņēma diplomātisko imunitāti (15 personas uzreiz), bet analogiem Latvijas ierēdņiem Krievijā tādas tiesības dotas nebija. 1927. gada PSRS un Latvijas tirdzniecības līgums nopietni sarežģīja Baltijas valstu ekonomiskās un pat politiskās attiecības. Ne Lietuvai vai Igaunijai, bet gan PSRS Latvija piešķīra muitas atlaides. Lietuvai pēc tam kļuva grūtāk ievest Latvijā, piemēram, kviešus, jo tos izkonkurēja ar muitas atlaidēm importētie kvieši no PSRS. Visvairāk līgums kaitēja Latvijas un Igaunijas jau no 1923. gada gatavotajai muitas ūnijai. PSRS sūtņis Tallinā Adolfs Petrovskis (*Adolf Petrovskij*) uz Maskavu ziņoja, ka ar 1927. gada līgumu šī ūnija ir sevi “*neatgriezeniski apglabājusi*”.⁹⁵ Padomju sūtniecība Rīgā tā gada Ziemassvētku vakarā savai vadībai paziņoja, ka ar Latviju 2. jūnijā noslēgtais tirdzniecības līgums ir vislabākais līdzeklis, kā graut Baltijas savienību.⁹⁶

Tātad ar ekonomiskiem līdzekļiem Padomju Savienība šķēla Baltijas valstis, un tādējādi arī Latvijā izcēlās neapmierinātība. Jau Saeimā, ratificējot tirdzniecības līgumu ar PSRS, sacēlās vētrainas diskusijas. Šo diskusiju laikā nacionālās apvienības deputāts Arveds Bergs bez visa cita paziņoja, ka sociāldemokrāti, īpaši F. Menders un A. Buševics, vēlas, lai Latvija agrāk vai vēlāk apvienotos ar padomju Krieviju,⁹⁷ bet pie tā taču var novest izskatāmais līgums.

Uz šiem diezgan trāpīgajiem un pravietiskajiem vārdiem tolaik nopietni netika reaģēts. Otrajā debašu dienā (26. oktobrī) Latvijas Saeima ar balsu vairākumu (52 par, 45 pret, 2 atturējās)⁹⁸ ratificēja tirdzniecības līgumu ar PSRS.

Visumā Latvijas kreiso sociāldemokrātu darījumam ar padomju emisāriem nebija tādu seku, uz kādām cerēja tā organizatori. Tas savā būtībā nesagrāva Latvijas demokrātisko, parlamentāro sistēmu, kura izrādījās dzīvotspējīgāka, nekā varēja paredzēt Kremļa stratēģi. Latvijas ārpolitika tikai nedaudz pavirzījās Austrumu virzienā, taču, nedaudz pasvārstījusies, noturējās patstāvīgās pozīcijās. Pašā sociāldemokrātiskajā partijā radās ne mazums veselīgu demokrātisko spēku, kurus nevarēja stipri iespaidot šīs partijas kreisais spārns, kas atradās PSRS sūtniecības redzeslokā. Nesamērīgai tuvināšanai ar Maskavu nepiekrita ne premjers M. Skujenieks, ne ārlietu ministrs F. Cielēns, kuram, kā bija atzinuši paši PSRS diplomāti, vairāk rūpēja ne partijas, bet savas valsts intereses. Viņa stingrās pozīcijas dēļ tie viņu sauca par “dzelzs Fēlikšu” (alūzija uz Fēlikšu Dzeržinski), protams, Latvijas “Fēlikšu”. Tomēr arī šim “Fēlikšam” neizdevās izvairīties no riskantām pārrunām ar Maskavu par tās militāro “palīdzību”. Galu galā pati sociāldemokrātu vadītā valdība pie varas noturējās mazliet vairāk par gadu – 13 mēnešus un 6 dienas. “Demokrātiskais centrs” pārstāja atbalstīt sociāldemokrātus saistībā ar to kreiso politiku, un Latvijas Saeimā tie zaudēja vairākuma pozīcijas. 1928. gada 24. janvārī tika izveidota jauna Latvijas valdība, kuru vadīja “Demokrātiskais centrs”. Jaunā valdība sāka kontrolēt no Padomju Savienības plūstošos Latvijas pasūtījumus, bet ar to padomju puse nebija apmierināta, un abu valstu savstarpējās tirdzniecības bums sāka apsīkt.

Interesanti atzīmēt, ka padomju diplomāti mēģināja glābt sociāldemokrātu

valdību ar Vācijas atbalstu. 1927. gada 15. decembrī PSRS sūtnis Berlīnē Nikolajs Krestinskis (*Nikoláj Krestínskij*) griezās pie Vācijas ārlietu ministra Gustava Štrēzemaņa (*Gustav Stresemann*) ar lūgumu, lai viņš caur Vācijas sūtniecību Rīgā vāciešu mazākuma pārstāvjus Latvijas Saeimā (vāciešiem Saeimā bija 5 vietas no 100) iespaidotu tā, ka tie atbalstītu sociāldemokrātu valdību.⁹⁹ Taču pat ar tādiem līdzekļiem valdību izglābt neizdevās. Tuvas attiecības ar Padomju Savienību sociāldemokrātiem palīdzēja visai maz. To parādīja 1928. gada III Latvijas Saeimas vēlēšanas, kurās sociāldemokrāti zaudēja vairāk vietu nekā pārējās Latvijas partijās. II Saeimā viņiem bija 32 vietas, bet III Saeimā tikai 25.¹⁰⁰

Vērtējot aprakstīto darījumu, jāņem vērā, kā uz tā sekām skatījās paši organizatori. Šī jautājuma izskatīšana pat sašķēla ĀLTK kolēģiju. Pie tās vairākuma piederīgais komisārs M. Ļitvinovs 1931. gada 31. oktobrī ar speciālu vēstuli griezās pie J. Staļina. Vēstulē bija izteikts priekšlikums denonsēt 1927. gada tirdzniecības līgumu ar Latviju – līgums it kā neattaisnojot gaidītos rezultātus, tas neesot devis gaidīto politisko efektu un neattaisnojot materiālos zaudējumus, kuri rodas, pildot līguma saistības. M. Ļitvinovs sūdzējās J. Staļinam, ka ĀLTK vajagot no saimnieciskām institūcijām “*pasūtījumus Latvijai izraut kā ar knaiblēm (kleshhami vytyagivat)*”.¹⁰¹ Kaut arī, saņemot no PSRS pasūtījumus, Latvija neizveidoja savienību ar Poliju, taču šo valstu politiskās un militārās attiecības palika visai tuvas. Tāda situācija neapmierināja ĀLTK.¹⁰²

Divi ĀLTK kolēģijas locekļi – B. Stomonakovs un Ļevs Karahans (*Lev Karahan*) – nepiekrita M. Ļitvinova vērtējumiem un ar atsevišķām vēstulēm griezās pie J. Staļina un citiem Politbiroja locekļiem, kurās aizstāvēja 1927. gada tirdzniecības līgumu ar Latviju, pierādot tā izdevīgumu Padomju Savienībai.¹⁰³ Ļ. Karahans mēģināja

pārliecināt J. Staļinu, ka ĀLTK kolēģijas lēmums “*ir kļūdainis un kaitīgs*”, ka tas pieņemts, “*nenovērtējot politisko lietas būtību*”. Vēstules autors savu pozīciju pamatoja pat ar pieciem argumentiem. Pirmkārt, viņš uzsvēra, ka tirdzniecības līgums ar Latviju nopietni traucējis veidoties Polijas un Baltijas valstu savienībai. Otrkārt, līgums bijis iedarbīgs ekonomisks līdzeklis, kas ļauj iespaidot Latvijas ārpolitiku. Treškārt, līguma laušana sabojās PSRS attiecības ar Latvijas sociāldemokrātiju, bet citu spēku, kurš to varētu nomainīt un kļūtu par stipru atbalstu tajā valstī, nevarēs atrast. Ceturtkārt, briesmīgs Latvijas konflikts ar Poliju, bet Maskavas uzdevums ir to padziļināt. Līguma laušana pamudinās latviešus doties poļu apkampienos. Visbeidzot, piektkārt, pati Padomju Savienība nespēj pildīt līguma saistības (1931. gadā pasūtījumi 15 miljonu vietā bija tikai par 12 miljoniem rubļu), tādēļ tai ir jāprasa Latvijai koriģēt tirdzniecības apjomus.¹⁰⁴

Līdzīgi J. Staļinu mēģināja pārliecināt arī B. Stomoņakovs, tikai viņš argumentus izklāstīja mērenāk un īsāk, tiesa, akcentēdams arī nozīmīgo cīņu par Anglijas ietekmi Latvijā.¹⁰⁵ J. Staļins un Politbirojs tiecās piekrist M. Ļitvinova pozīcijai. 1932. gada 5. maijā PSRS lauza 1927. gadā parakstīto tirdzniecības līgumu ar Latviju, kaut tam bija jābūt spēkā līdz tā paša gada 5. novembrim.

Tātad varam secināt, ka Latvijas parlamentārisms savā būtībā noturējās pret milzīgās totalitārās valsts jaukšanos tās iekšējās lietās. Padomju vadoņiem un nacistiem ievajadzējās 1939. gada paktu, lai varētu likvidēt Baltijas valstu neatkarību. Savukārt aprakstītā politiskās vēstures epizode spiež šaubīties, vai objektīvi spriež Krievijas vēsturnieki Oļegs Kēns (*Oleg Ken*) un A. Rupasovs, kuri norādīja, ka Padomju Savienībai, formulējot attiecības ar tuvējām kaimiņvalstīm, nebija skaidras ārpolitikas koncepcijas. Varbūt tā arī eksistēja, taču to

ir sarežģīti izskaidrot grūti pieejamo vēstures avotu dēļ. Ir arī apšaubāms minēto vēsturnieku apgalvojums, ka Baltijas valstis PSRS pakļāva sev ne saistībā “*ar savu Baltijas politiku*”, bet tieši no “*Berlīnes rokām*” pēc visiem zināmā 1939. gada pakta.¹⁰⁶ Šai viņu tā saucamajai veiksmei priekšnoteikumi bija formulējami jau pirms tam.

Secinājumi

Eiropas valstu demokrātijas trausluma cēloņus starpkaru laikā intensīvi pēta ne tikai vēsturnieki, bet arī politologi un sociologi. Taču gandrīz nemaz nav pētīts tas, kā uz tālaika demokrātiju iedarbījās totalitārisms. Par šo tēmu šajā rakstā analizēti Padomju Savienības mēģinājumi 1926. gada beigās inspirēt tai nelabvēlīgas labējās Latvijas valdības maiņu ar piekāpīgāku, sociāldemokrātu vadītu Ministru kabinetu. Inspirēšana visdrīzāk bija J. Staļina un ĀLTK kolēģijas locekļu B. Stomoņakova un S. Aralova nodoms, bet to izpildīja PSRS sūtniecība Rīgā, izmantojot tās tuvos sakarus ar Latvijas kreisajiem sociāldemokrātiem. Padomju emisāri kurināja Latvijas Saeimā obstrukciju, kas turpinājās sešas nedēļas un kas paātrināja A. Alberinga valdības krišanu; tiem neatlaidīgi mudinot un kārdinot ar ekonomiskām atlaidēm un liela apjoma tirdznieciskiem pasūtījumiem, sociāldemokrāti izveidoja jaunu Ministru kabinetu.

PSRS nodomi mainīt Latvijas valdību radīja draudus valsts patstāvībai. Kreisie Latvijas sociāldemokrāti, kuri sadarbojās ar padomju emisāriem, ne tikai bija gatavi pieņemt ekonomisko atbalstu, bet arī daudzinaja idejas par Latvijas pievienošanu PSRS, kuras politiķi zondēja iespējas, ja Latvijas kreisā valdība prasis (tradicionālā revolūcijas eksporta veidā), sniegt tai militāro palīdzību. Jaunais sociāldemokrātu kabinets parafēja ar PSRS neuzbrukšanas

līgumu un parakstīja ar to tirdzniecības līgumu, kas bija izdevīgs Latvijas tautsaimniecībai, taču tajā pašā laikā izveidojās apstākļi, kuros totalitārā padomju valsts varēja iegūt sev no šī līguma politiskās dividendes. Tuvākas Latvijas ekonomiskās saites ar PSRS ārdīja Baltijas valstu vienotību, īpaši traucēja realizēt Latvijas un Igaunijas muitas ūniju. Latvijas valdības sociāldemokrātu darbība neattaisnoja visas padomju varas cerības. Pēc PSRS vadības domām, Latvija nepietiekami norobežojās no Polijas un Rietumu valstu politikas un pilnā mērā nenoslēpās Maskavas virzienā. Darījums ar kreisajiem sociāldemokrātiem iestrēga Latvijas politiskā procesa

demokrātiskajās procedūrās. LSDSP labējā puse nepadevās kreiso spiedienam, "Demokrātiskais centrs", kas piedalījās valdības darbā, bija pret nesamērīgu politikas tuvināšanu PSRS, bet Saeima veiksmīgi kontrolēja Ministru kabineta darbību. Tādā veidā ārējo ietekmi amortizēja demokrātiskā sistēma.

Šī viena atgadījuma analīze izceļ gaismā demokrātiskās valdības pārākumu pār citām sistēmām, taču vienlaikus parāda, ka tādai valdībai nav ārējās ietekmes pārvarēšanas mehānisma. Lai arī cik pilnīga būtu demokrātiskās procedūras, tām nav "iedzimtas imunitātes" pret ārēju ietekmi. To nepieciešams radīt.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ GISÈLE DE MEUR, DIRK BERG-SCHLOSSER. Comparing political systems: Establishing similarities and dissimilarities. In: *European Journal of Political Research* 1994, No. 26, pp. 193–219; DIRK BERG-SCHLOSSER, JEREMY MITCHELL (eds.). *Conditions of Democracy in Europe 1919–39. Systematic Case-Studies*. Basingstoke 2000, pp. 335–353; DIRK BERG-SCHLOSSER, JEREMY MITCHELL (eds.). *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919–39, Comparative Analyses*. New York 2002, pp. 203, 280, 325 et al.
- ² Attiecas uz PSRS vadības piekrišanu, ievērojot ārējās tirdzniecības monopolu, importēt no Latvijas preces par 6 miljoniem rubļu.
- ³ Politbiroja sēdes protokols [kr. val.], 16.12.1926. Rossijskij gosudarstvennyj arhiv social'no – politicheskoj istorii, Maskava (Krievijas Sociāli politiskās vēstures arhīvs; turpmāk – KSPVA), 17-162-3, 28. lp.
- ⁴ ALEKSANDR RUPASOV. Garantii. Bezopasnost'. Nejtralitet. SSSR i gosudarstva – limitrofy v 1920-h – nachale 1930-h gg. Sankt-Peterburg 2008, s. 144.
- ⁵ MAGNUS ILMJÄRV. Jekonomicheskaja politika SSSR i strany Baltii v 1920–1933 gg.: na primere Jestonii i Latvii. In: *Uroki Oktjabrja i praktiki sovetskoj sistemy 1920–1950-e gody. Materialy X mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii*. Moskva, 5–7 dekabreja, 2017 r. Moskva 2018, s. 292.
- ⁶ INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, JĀNIS TAURĒNS, ANTONIJS ZUNDA. *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā*. 1. sēj. Rīga 2016, 230. lpp.
- ⁷ PAVEL MAKARENKO. Mehanizim vneshnepoliticheskikh reshenij v sovetskoj Rossii v nachale 1920-h godov. In: *Otechestvennaja istorija* 2008, No. 4, s. 143–156; PAVEL MAKARENKO. *Stalinskaja rekonstrukcija mehanizma vneshnepoliticheskikh reshenij na rubezhe 1920–1930-h godov*. In: *Rossijskaja istorija* 2011, No. 5, s. 37–51 u. c.
- ⁸ ROLF AHMANN. *Nichtangriffspakte: Entwicklung und operative Nutzung in Europa 1922–1939*. Baden-Baden 1988.
- ⁹ RUPASOV, Garantii, s. 7–8.

- ¹⁰ ĀLTK izziņa Politbirojam [kr. val.], 23.01.1927. Arhiv vneshnej politiki Rossijskoj Federacii, Maskava (Krievijas Federācijas ārpolitikas arhivs; turpmāk – KFĀPA), 0150-19-35-39, 23.–25. lp.
- ¹¹ ĀLTK izziņa Politbirojam [kr. val.], 23.01.1927. KFĀPA, 0150-19-35-39, 25. lp. Par šo epizodi, tā saukto “Kopa misiju”, sk. arī EDGARS ANDERSONS. Latvijas vēsture: Ārpolitika. 1. sēj. Stokholma 1982, 88.–92. lpp.
- ¹² Ibidem.
- ¹³ ALGIMANTAS KASPARAVIČIUS. Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. 1926. metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties sudarymo analizė. Vilnius 1996; ZENONAS BUTKUS. 1926. m. TSRS – Lietuvos nepuolimo sutartis ir Latvija. In: Mūsų praeitis 1990, Nr. 1.
- ¹⁴ Par Politbiroja sēžu stenogrammu problēmu sk.: OLEG HLEVNJUK. Politbjuro. Mehanizmy politicheskoj vlasti v 1930-e gody. Moskva 1996. Šis darbs izdots arī vācu valodā – OLEG CHLEVNJUK. Das Politbüro. Mechanismen der politischen Macht in der Sowjetunion der dreissiger Jahre. Hamburg 1998.
- ¹⁵ ĀLTK ziņojums Politbirojam (kopijas tā locekļiem) [kr. val.], 13.12.1926. KFĀPA, 0150-18-24-5, 150. lp.
- ¹⁶ Ibidem.
- ¹⁷ Ibidem, 149. lp.
- ¹⁸ Ibidem.
- ¹⁹ ĀLTK kolēģijas sēdes protokols [kr. val.], 13.12.1926. KFĀPA, 0150-18-24-5, 191. lp.
- ²⁰ AIVARS STRANGA. LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums. Demokrātijas likteņi Latvijā. Rīga 1998.
- ²¹ DAINA BLEIERE, ILGVARS BUTULIS, INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, ANTONIJS ZUNDA. Latvijas vēsture. 20. gadsimts. Rīga 2005, 147. lpp.
- ²² 11.08.1920. Krievijas un Latvijas miera līgums. In: ANDRĒJ GROMÝKO (red.). Dokumenty vneshnej politiki SSSR. 1 ijuļa 1920 g. – 18 marta 1921. T. 3. Moskva 1959, s. 101. Latviešu valodā sk., piemēram, Latvijas Republikas un Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Padomju Republikas 11.08.1920. miera līgums. In: ALBERTS SARKANIS, SARMĪTE ŠĀVĒJA (sast.). Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzišanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem 1918–1998. Rīga 1999, 79.–81. lpp.
- ²³ FRICIS MENDERS. Domas, darbi un dzīve 1903.–1940. J. Misiņa bibliotēka, 2214. f., Nr. 25.
- ²⁴ FRICIS MENDERS. Domas, darbi un dzīve 1903.–1940. In: Neatkarīgā Cīņa, 18.06.–24.08.1991.
- ²⁵ B. Stomoņakova ziņojums PSRS sūtnim Rīgā [kr. val.], 16.06.1926. KFĀPA, 0150-19-31-3, 64. lp.
- ²⁶ B. Stomoņakova ziņojums PSRS sūtnim Rīgā [kr. val.], 30.06.1926. Ibidem, 73. lp.
- ²⁷ B. Stomoņakova un A. Buševica sarunas piezīmes [kr. val.], 01.02.1927. Ibidem, 09-2-13-2, 291. lp.
- ²⁸ Ibidem.
- ²⁹ Ibidem, 294. lp.
- ³⁰ Ibidem, 292. lp.
- ³¹ Ibidem, 294. lp.
- ³² Ibidem, 292. lp.
- ³³ B. Stomoņakova un K. Lorenca sarunas piezīmes [kr. val.], 22.02.1927. Ibidem, 295.–296. lp.
- ³⁴ PSRS sūtniecības vadītāju un latviešu sociāldemokrātu sarunas piezīmes [kr. val.], 21.12.1926. Ibidem, 0150-18-4-5, 159. lp.
- ³⁵ Sk., piemēram: B. Stomoņakova instrukcija A. Černiham [kr. val.], 18.06.1926. Ibidem, 67. lp.
- ³⁶ S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 18.–23.10.1926. Ibidem, 134.–151. lp. u. c.

- ³⁷ Latvijas valdības 1926. gada oktobra sēžu protokoli. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 1307-1-1339, 265. lp.
- ³⁸ S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 23.10.1926. KFĀPA, 0150-18-24-9, 134.–135. lp.
- ³⁹ Bijušā Beļģijas ārlietu ministra, Tautu Savienības padomes priekšsēdētāja, vēstures profesora projekta mērķis bija samierināt Poliju un Lietuvu. Tika prezentēti divi projekta varianti. Pirmais, ierosināts 1921. gada pavasarī, plānoja Viļņu atdot Lietuvai, bet Lietuvu sadalīt divos kantonos – Kauņas un Viļņas; pēdējam bija jāgarantē Polijas ietekme. Otrais, ierosināts 1921. gada rudenī, atmeta kantonu iedalījumu, bet Viļņas reģionam, kas palika Lietuvai, bija jābūt autonomam, un Lietuvai bija jāizveido militāra savienība ar Poliju. Jau tā paša gada decembrī Lietuva atteicās no šī projekta, un arī Polija to nepieņēma, tāpēc tas cieta fiasko (sk. ZENONAS BUTKUS. Himansa projekts Polijas un Lietuvas attiecību risinājumā 1921. gadā: Latvijas Vēsture 1995, Nr. 1, 15.–22. lpp.).
- ⁴⁰ S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 20.10.1926. KFĀPA, 0150-18-24-9, 149. lp.
- ⁴¹ Ibidem, 138. lp.
- ⁴² S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 18.–19.10.1926. Ibidem, 144.–147. lp.
- ⁴³ S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 20.10.1926. Ibidem, 151. lp.
- ⁴⁴ Ibidem, 132. lp.
- ⁴⁵ Ibidem.
- ⁴⁶ Ibidem, 133. lp.
- ⁴⁷ S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 05.11.1926. Ibidem, 90. lp.
- ⁴⁸ S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 19.12.1926. Ibidem, 155. lp.
- ⁴⁹ 1926. gada 23. oktobra ĀLTK instrukcijas, nosūtītas S. Aralovam [kr. val.], 23.10.1926. (kopiju saņēma arī J. Staļins). Ibidem, 0150-18-24-5, 142. lp.
- ⁵⁰ Sk. ĀLTK instrukcijas, nosūtītas 1926. gada oktobra sākumā S. Barkusevičam [kr. val.]. Ibidem, 64.–73. lp.
- ⁵¹ ĀLTK instrukcija PSRS sūtniecībai Rīgā [kr. val.], 16.10.1926. Ibidem, 9. lp.
- ⁵² S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 20.10.–05.11.1926. Ibidem, 133. lp.
- ⁵³ Ibidem.
- ⁵⁴ Ibidem, 132.–133. lp.
- ⁵⁵ Ibidem, 133. lp.
- ⁵⁶ Ibidem.
- ⁵⁷ S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 01.–05.11.1926. Ibidem, 0150-18-24-9, 70. lp.
- ⁵⁸ S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 21.12.1926. Ibidem, 0150-18-24-5, 159. lp.
- ⁵⁹ S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 22.12.1926. Ibidem, 165. lp.
- ⁶⁰ Latvijas Republikas II Saeimas IV sesijas 4. sēde 1926. gada 22. oktobrī. In: Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas, ārkārtējā un IV sesija. Rīga [1926], 306.–314. lpp. Pieejams: friga.lu.lv/tzpi/materiali/Saeimas_stenogrammas/II_Saeima_4_sesija_1926.PDF (skatīts 05.10.2019.).
- ⁶¹ Alberinga valdība kritusi. In: Latvijas Sargs, 08.12.1926., 1. lpp.
- ⁶² Latvijas Republikas II Saeimas IV sesijas 21. sēde 1926. gada 17. decembrī. In: Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas, ārkārtējā un IV sesija. Rīga [1926], 1002. sl. Pieejams: friga.lu.lv/tzpi/materiali/Saeimas_stenogrammas/II_Saeima_4_sesija_1926.PDF (skatīts 05.10.2019.).
- ⁶³ BLEIERE et al., Latvijas vēsture. 20. gadsimts, 140. lpp.
- ⁶⁴ S. Aralova ziņojums B. Stomoņakovam [kr. val.], 01.12.1926. KFĀPA, 0150-18-24-5, 128.–129. lp.
- ⁶⁵ S. Aralova ziņojums B. Stomoņakovam [kr. val.], 21.12.1926. Ibidem, 158.–159. lp.
- ⁶⁶ S. Aralova ziņojums B. Stomoņakovam [kr. val.], 08.12.1926. Ibidem, 134. lp.

- ⁶⁷ 1926. gada decembra B. Stomoņakova instrukcijas S. Aralovam [kr. val.], 12.1926. KFĀPA, 0150-18-24-5, 147. lp.
- ⁶⁸ Ibidem, 146. lp.
- ⁶⁹ Jaunā valdība guvusi Saeimas uzticību. In: Latvijas Kareivis, 18.12.1926., 4. lpp.
- ⁷⁰ ĀDOLFS ŠILDE. Latvijas vēsture 1914–1940. Stokholma 1976, 407.–408. lpp.
- ⁷¹ S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 16.12.1926. KFĀPA, 0150-18-24-5, 155. lp.; LSDSP CK 1922.–1927. gada sēžu protokoli. LNA LVVA, 3017-1-47.
- ⁷² S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 16.12.1926. KFĀPA, 0150-18-24-5, 150.–155. lp.
- ⁷³ Latvijas Republikas II Saeimas IV sesijas 21. sēde 1926. gada 17. decembrī. Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas, ārkārtējā un IV sesija. Rīga [1926], 993. sl. Pieejams: flriga.lv/tzpi/materiali/Saeimas_stenogrammas/II_Saeima_4_sesija_1926.PDF (skatīts 05.10.2019.).
- ⁷⁴ S. Aralova sarunu piezīmes 1927. gada janvārī [kr. val.], 01.1927. KFĀPA, 0150-18-24-9, 189.–197. lp.
- ⁷⁵ ŠILDE, Latvijas vēsture 1914–1940, 408. lpp.
- ⁷⁶ Vēstules teksts [kr. val.], 27.02.1927. KFĀPA, 0150-19-35-39, 26.–29. lp.
- ⁷⁷ Ibidem, 29. lp.
- ⁷⁸ Ibidem.
- ⁷⁹ Ibidem, 28. lp.
- ⁸⁰ Ibidem.
- ⁸¹ Ibidem, 26.–27. lp.
- ⁸² S. Aralova sarunu piezīmes [kr. val.], 17.01.1927. Ibidem, 09-2-16-32, 40. lp.
- ⁸³ S. Aralova ziņojums B. Stomoņakovam [kr. val.], 19.01.1927. Ibidem, 38.–39. lp.
- ⁸⁴ S. Aralova ziņojums J. Staļinam [kr. val.], 28.01.1927. (kopija Politbiroja locekļiem). Ibidem, 158. lp.
- ⁸⁵ S. Aralova ziņojums J. Staļinam [kr. val.], 02.02.1927. (kopija Politbiroja locekļiem). Ibidem, 151. lp.
- ⁸⁶ S. Aralova diplomātiskā dienasgrāmata [kr. val.], 04.02.1927. Ibidem, 168. lp.
- ⁸⁷ Ibidem, 169. lp.
- ⁸⁸ ANDRÉJ GROMÝKO (red.). Dokumenty vneshnej politiki SSSR. 1 janvarja – 31 dekabreja 1927 g. T. 10. Moskva 1965, s. 76–78.
- ⁸⁹ Ibidem, s. 267–279.
- ⁹⁰ ĀPTK izziņa, iesniegta J. Staļinam [kr. val.], 27.06.1927. KFĀPA, 05-11-77-69, 9. lp.
- ⁹¹ Cit. pēc: ILMJĀRV, Jekonomicheskaja politika SSSR i strany Baltii v 1920–1933 gg, s. 308.
- ⁹² GROMÝKO, Dokumenty vneshnej politiki SSSR, t. 10, s. 279.
- ⁹³ Valsts statistiskā pārvalde. Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts 1930. Rīga 1930, 8.–9. lpp.; KFĀPA, 05-11-77-69, 5.–6. lp.
- ⁹⁴ ILMJĀRV, Jekonomicheskaja politika SSSR i strany Baltii v 1920–1933 gg, s. 304.
- ⁹⁵ A. Petrovska ziņojums ĀLTK [kr. val.], 20.09.1927. KFĀPA, 04-47-54284-294, 68. lp.
- ⁹⁶ PSRS sūtniecības Rīgā ziņojums Maskavai [kr. val.], 24.12.1927. Ibidem, 150-19-31-1, 485. lp.
- ⁹⁷ Latvijas Republikas II Saeimas VII sesijas 4. sēde 1927. gada 25. oktobrī. Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas, 7. sesija. Rīga [1927], 174. sl. Pieejams: http://flriga.lv/tzpi/materiali/Saeimas_stenogrammas/II_Saeima_7_sesija_1927.PDF (skatīts 05.10.2019.).
- ⁹⁸ Tirdzniecības līgums ar PSRS ratificēts. In: Latvijas Kareivis, 27.10.1926., 4. lpp.
- ⁹⁹ KFĀPA, 04-47-54284-294, 28.–31. lp. Par šo lūgumu raksta arī Inesis Feldmanis. FELDMANIS et al., Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā, 230.–232. lpp.

- ¹⁰⁰ Latvijas Republikas III Saeimas I sesijas sēde 1928. gadā. Latvijas Republikas III Saeimas stenogramas, 1. sesija. Rīga [1928], 7.–8. sl. Pieejams: http://flriga.lu.lv/tzpi/materiali/Saeimas_stenogrammas/III_Saeima_1_sesija_1928.PDF (skatīts 05.10.2019.). Latvijas vēsturnieka Ā. Šildes darbā šie dati ir neprecīzi – ŠILDE, Latvijas vēsture 1914–1940, 394. lpp. [Norādītajā vietā Šilde min 30 sociāldemokrātus, acimredzot runādams par šo politisko virzienu kopumā, kurā bez LSDSP ietilpa arī divas citas nelielas frakcijas ar pieciem deputātiem kopā – zinātniskā redaktora piezīme.]
- ¹⁰¹ M. Ļitvinova ziņojums J. Staļinam [kr. val.], 14.10.1931. KFĀPA, 05-11-77-69, 1.–2. lp.
- ¹⁰² Ibidem, 2. lp.
- ¹⁰³ Ļ. Karahana ziņojums J. Staļinam [kr. val.], 14.10.1931. Ibidem, 27. lp.
- ¹⁰⁴ Ibidem.
- ¹⁰⁵ B. Stomoņakova vēstule J. Staļinam [kr. val.], 14.10.1931. Ibidem, 31.–32. lp.
- ¹⁰⁶ OLEG KEN, ALEKSANDR RUPASOV. Moskva i strany Baltii. Opyt vzaimootnashenij 1917–1939 gg. In: DMITRII FURMAN, ELLA ZADOROZHNIK (red.). Strany Baltii i Rossija, obshhestva i gosudarstva. Moskva 2002, s. 25–252.

SUMMARY

The causes of the fragility of democracies in interwar European states are intensely explored not only by historians, but also by political scientists and sociologists. However, the influence of totalitarianism on democracy in those times is almost entirely overlooked. The article explores this subject while analysing attempts of the Soviets at the end of 1926 to trigger the replacement of the uncooperative right-wing Latvian government by a more compliant Cabinet of Ministers led by Social Democrats. The replacement was probably inspired by Stalin acting in concurrence with B. Stomoniakov and S. Aralov, members of the board of the People's Commissariat for Foreign Affairs, and executed by the Soviet Embassy in Riga through close links with Latvian left-wing Social Democrats. Incited by the Soviets, there was a six-week obstruction in the Latvian *Saeima*, which accelerated the collapse of the A. Albering government. Urged by the Soviets and tempted with economic concessions and large trade orders, Social Democrats formed a new Cabinet of Ministers.

The Soviet project to replace the Latvian government posed a threat to the independence of Latvia. The collaborative left-wing Social Democrats not only were willing to accept economic concessions, but also were considering Latvia joining the USSR. Soviet politicians were probing the possibility, at the request of the left-wing government of Latvia (via the traditional export of revolution), to provide it with military support. The new Social Democrat cabinet initiated a non-aggression pact with the USSR and signed a trade agreement which was useful to the Latvian economy, but at the same time it allowed the Soviets to extract political concessions. Latvia's closer economic ties with the USSR were disrupting the unity of the Baltic states, especially hampering the realization of the Latvian-Estonian customs union.

The activities of the Latvian government led by Social Democrats did not meet the expectations of the Soviets. In their opinion, Latvia did not sufficiently distance itself from the policies of Poland and Western countries, and did not fully circulate in Moscow's orbit. The implementation of the deal with left-wing Social Democrats was delayed in the democratic procedures of the Latvian political process. The right wing of LCDP resisted

the pressure of the left wing, the Democracy Centre, which took part in the government, opposed the unreasonable alliance with the USSR, while *Saeima* effectively controlled the activities of the Cabinet of Ministers. Thus, the external impact was absorbed by the functioning democratic system.

This single-case study highlights the advantages of democratic governance, but it also shows that this governance has no external impact prevention mechanism. No matter how perfect the democratic procedures might be, they have no “natural immunity” to external influences. It must be built.